

In dit nummer

- 113 ■ COLUMN
Da Capo al Fine
Pascal Viskil
- 114 ■ Negentig jaar Bosch Belang
'Wij zijn jongens van Jan Boezeroen!'
Frans van Gaal
- 123 ■ MOERS TAAL
Een sterk staaltje ontkennen
Frank Finkers
- 124 ■ INTERVIEW
Marius van den Wildenberg
'Laten we onszelf eens evalueren'
Jac. J. Luyckx
- 128 ■ BOSSCHE SCHILDERS
JCJ Vanderheyden (1928-2012)
Maureen Trappeniers
- 130 ■ Het vrouwenhuysken op de Markt
Een gebouwtje met twee gezichten
Ester Vink
- 136 ■ Diefstal bij de posterijen
Een vergrijp van alle tijden
Huber van Werkhoven
- 141 ■ BAM-PRAAT
Binnenkomer
Stefan Molenaar
- 142 ■ BOSSCHE PLEKKEN
GZG-terrein
Een prijs voor ... leegstand
Jac. J. Luyckx
- 146 ■ BERICHTEN
Nieuws van de Boschboom
Nieuws van de BAM
Nieuws van het Stadsarchief

De laatste *Bossche Bladen* dwarrelen van de Boschboom. In het voorjaar van 2014 ontluiken er weer frisse, groene blaadjes.

Da Capo al Fine

Eigenlijk zou dit stukje gaan over het bezichtigen van de skeletten uit het massagraf vol Franse soldaten. Bij wijze van arbeidsvitaminen had ik de Danse Macabre van Camille Saint-Saens bedacht. Een column met de cadans van beierende klokken, misschien wat sinister maar het leek me wel wat. Alleen gezien de ontwikkelingen rondom *Bossche Bladen* is de symfonie me te dramatisch.

Op het moment van schrijven heeft de herfst zijn werk gedaan. Het is tijd voor bladerloze bomen. Het schouwspel dat zich buiten voltrekt toont zich de perfecte metafoor voor de situatie rondom *Bossche Bladen*, want met deze editie komt er ook een einde aan ons prachtige tijdschrift.

U begrijpt dat ik – tikje saai – Vivaldi heb opgezet. In 1998 ontstaat kwartaalblad *Bossche Bladen* door een fusie tussen het gemeentelijke tijdschrift *'s-Hertogenbosch* (opgericht eind 1992) en tijdschrift *De Boschboombladeren* van cultuurhistorische vereniging De Boschboom. Drie jaar later voegt Het Noordbrabants Museum zich bij de drie partners. Vanaf het eerste uur groeit het aantal abonnees. Onder leiding van hoofdredacteur Aart Vos wordt de bladformule aangescherpt. Het ontwerp krijgt steeds meer finesse en meer kleur. In bepaalde rubrieken wordt de stadsgeschiedenis haast systematisch ontleed. Steeds schotelt de redactie haar abonnees dankzij de bijdragen van allerlei onderzoekers en vaste medewerkers weer interessante, wetenschappelijk verantwoorde artikelen voor. *Bossche Bladen* concentreert zich op de veelzijdige cultuurhistorie van Den Bosch. Op de geschiedenis, het erfgoed, de monumenten, archeologie en de taal. Daarbij weet de redactie, ondanks het lokale oogmerk, navelstaarderij te voorkomen en toont zich bewust van gevoeligheden en stokpaardjes.

Bossche Bladen ontrukkt onderwerpen en personen aan de vergetelheid en gaat steeds weer op zoek naar een (onvermoed) historische laag onder de actualiteit.

De winter duurt gelukkig niet eindelijk; violen zwellen aan. Trage tonen versnellen tot springerige nootjes. Knoppen verschijnen aan de takken en voorzichtig ontluiken frisse, groene blaadjes. In 2014 is *Bossche Bladen* verdwenen, maar nieuwe bladen keren terug. De cirkel is weer rond: een nieuwe fusie, een nieuw blad. Meer en nieuwe abonnees. Alles nieuw, behalve het onderwerp: de geschiedenis van Den Bosch.

Muziek maestro!

Pascal Viskil

Negentig jaar Bosch Belang

‘Wij zijn jongens van Jan Boezeroen!’

Frans van Gaal

Bosch Belang is de oudste, nog bestaande lokale groepering van Nederland. Geen (lokale) partij, waar ook in het land, haalt de 90-jarige leeftijd. Bosch Belang bedrijft sinds 1923 lokale politiek, met als vertrekpunt de materiële positie van de ‘gewone man’. De oudste lokale groepering van het land is al die tijd meer volksvertegenwoordiger dan gouvernementspartij.

’s-Hertogenbosch omstreeks 1920, de stad kampt met malaise en massawerkloosheid. Veel arbeiders uit de schoenindustrie, metaalnijverheid, maar vooral ook de sigarenindustrie, zijn werkloos. Onder de 1.500 ‘geregistreerde’ sigarenmakers zitten er zo’n 1.000 zonder werk.

De 22-jarige Bosschenaar Harry Kuijpers, zelf ooit sigarenmaker in de fabriek van Goulmy & Baar, trekt zich hun lot aan. Hij wil hun woordvoerder zijn. In 1923 besluit hij met enkele voormannen van de Socialistische Partij (sp) om gezamenlijk de gemeenteraadsverkiezingen in te gaan.

Kuijpers, inmiddels sigarenkoopman op de markt, Bosschenaar in hart en nieren, komt op voor ‘Jan Boezeroen’. De sp staat voor een soort volkssocialisme en verenigt het meest opstandige deel van de Bossche arbeidersklasse, vooral sigarenmakers. Voor velen van hen is de sociaal-democratische SDAP te ‘Hollands’, te streng en te steil. Het Amsterdamse partijbestuur regelt de zaken voor anderen, zo heet het. De sp sluit veel meer aan bij wat de Bossche arbeider beroert. Deze kan zich extreem opstandig uiten, moppert graag op alles wat macht en geld heeft. Op dat moment voelt hij zich ook socialist. Maar diezelfde Bossche arbeider is zuider-

*Harry Kuijpers en echtgenote, druk aan het werk voor de stad.
(Foto: Stadsarchief)*

ling en blijft katholiek. Kom niet aan zijn carnaval, ‘zijn’ volksfeest. De manier waarop hij zijn hoofd boven water houdt, bepaalt-ie ook graag zelf. Thuisarbeid, beunhazen, een beetje ‘los werk’ naast de ‘te lage’ uitkering, het moet kunnen, Jan Boezeroen ten voeten uit. Jan woont in de Pijp of in de dan nieuwe volksbuurt, Hinthamerpoort.

Publieke vrouwen en bedevaarten

De SP wordt in 1923 opgeheven. Kuijpers neemt het roer in de raad over. Hij weet wat er leeft onder de gewone Bosschenaar. Hij sluit zich aan bij zijn wensen en spreekt zijn taal. Vooral dat laatste is wennen voor de Bossche gemeenteraad. Kuijpers verwerft de bijnaam: 'de spark' of 'vonk'. Voor de een is zijn optreden aanstekelijk, voor de ander provocerend.

Hij ontpopt zich tot een consequent verdediger van het Bossche carnaval. Dit volksfeest ligt vóór 1940 voortdurend onder vuur. In 1928 publiceert het SDAP-blad *De Notenkraker* een spotprent over het Bossche carnaval. Het is een liederlijk tafereel rondom het Heilig Hartbeeld op het Julianaplein. 'Wie tegen deze misstanden optreedt, zal een

uitstekend werk doen. Het wordt hoog tijd dat men dit verouderd instituut afschaft', stelt de redacteur van het Utrechtse katholieke blad *Het Centrum*.¹ Andere kranten en weekbladen dikken het aan en schrijven in termen van 'bende', 'zwijnenboel' en 'beestachtigheid' over het Bossche volksfeest. Aangevoerd door deze berichten komen de Bossche, conservatief-ethisch geïnspireerde, critici van het carnaval in het geweer. Op 15 en 16 mei 1928 vindt een marathonzitting van de Bossche gemeenteraad plaats. Het enige agendapunt is 'aanpassing van de plaatselijke politieverordening'. Feitelijk gaat

Het Bossche carnaval ligt vóór 1940 voortdurend onder vuur. Spotprent uit De Notenkraker in 1928.

Aankomst van wethouder Kuijpers bij de start van een woningbouwproject aan de Lucas van Leydenstraat, 1953. (Foto: Stadsarchief, collectie Het Zuiden)

Als fervent muzikant organiseert Harry Kuijpers jonge Bosschenaren in een mondharmonicakorps. (uit: Geïllustreerd Zondagsblad, 1 april 1928)

het om een drastische inperking van het carnaval. Mevrouw Brouns-van Besouw, lid van de RKSP-fractie, wijt de ontaarde situatie aan de 'wuftheid van den modernen tijd, de zedeloze kleding, de gevaarlijke dansen en de onzinnige zucht tot verkwisting'. Haar streng-katholieke partijgenoot Thijssen stelt: 'Den Bosch kan geen Mariastad én stad van het carnaval zijn.'² Harry Kuijpers pareert de tegenstanders van het carnaval: 'Excessen met

carnaval? Die zijn er ook met bedevaarten. De beste tijd voor publieke vrouwen zijn de bedevaarten.' Katholieke raadsleden reageren furieus. 'Laat de bedevaarten er toch buiten'. 'Schei toch uit; het is hinderlijk'. Een katholiek raadslid roept de verslaggevers van de kranten op niets van Kuijpers opmerkingen weer te geven. Kuijpers laat het er niet bij zitten en antwoordt dat hij er dan alles aan zal doen 'om geld bij elkaar te krijgen om de burger zelf mededeeling te doen'.³

Tegen baldadigheid

Kuijpers woont op het Eikendonkplein en kent de alledaagse beslommeringen van zijn buurtgenoten. Hij weet van de noden van de bejaarde kleine baasjes, winkeliers, bouwvakkers, marktkooplieden, venters en handelaren in ongeregeld goed. Ze zoeken hun sociaal onderdak niet bij de door de geestelijkheid gedomineerde RK-organisaties. Eenmaal oud zijn ze aan hun lot overgelaten. Kuijpers richt daarom de ontspanningsvereniging *Alles voor bejaarden* op. In het besef dat Bossche marktkooplieden geen eigen zelfstandige belangenorganisatie hebben, organiseert hij ze in de Bond van Marktkooplieden (DvV). Arbeiders in de werkverschaffing die een 'wilde staking' organiseren, vinden alleen in Harry Kuijpers een belangenbehartiger. Als fervent muzikant organiseert hij jonge Bosschenaren in een mondharmonicakorps. Alles beter dan dat ze in 'baldadigheid' vervallen. Daarom is Kuijpers ook actief in het bevorderen van speeltuinen. Op een steenkoude Tweede Paasdag in 1938 opent hij een massaal bezocht evenement met de naam Paaschwei aan De Bossche Pad. Het is een groots opgezet Lunapark, dat geld moet opleveren voor de aanleg van een speeltuin aan De Bossche Pad/Maastrichtseweg. Voor vriend en vijand is Harry Kuijpers de pionier en ambassadeur van de speeltuinbeweging in 's-Hertogenbosch. Arbeiderskinderen moeten kunnen spelen en de ruimte krijgen zich 'mentaal en moreel te ontwikkelen'.⁴

Vriendenpolitiek

Buiten de Bossche gemeenteraad weten tal van mensen Kuijpers te vinden. Dat maakt hem bijzonder populair, vooral in de volkswijken. Na de oorlog blijft hij succesvol. Ook de PvdA, opvolgster van de SDAP, ondervindt dat. Bij plaatselijke verkiezingen neemt Kuijpers PvdA en CPN veel wind uit de zeilen. Tijdens de gemeenteraadsverkiezingen in mei 1953 moet ook de 'oppermachtige' KVP een klap van jewelste verwerken. Ze verliest 10% van de stemmen. Een deel van de stemmen komt bij Harry Kuijpers terecht. Hij bindt 23,2% van de kiezers aan zich,

goed voor acht zetels. De KVP kan niet om hem heen. Kuijpers, meer dan dertig jaar scherp criticaster van de katholieke fractie, wordt wethouder en moet de sloop van de Pijp voorbereiden. Dat doet hij geheel in lijn van het collegeprogramma. Zijn persoonlijke stijl als volkspoliticus is daarmee in strijd. Kuijpers stelt daarom alles in het werk om de bewoners van de Pijp te laten profiteren van een zogeheten 'compensatieprogramma'.⁵ Voor een deel van de bewoners zorgt hij voor fatsoenlijke vervangende woonruimte in nieuwe wijken. Kuijpers krijgt nu het verwijt aan 'vriendenpolitiek' te doen. De Pijpbewoners waren immers zijn kiezers. Het verwijt komt hard aan. Kuijpers moet immers ook vele bewoners teleurstellen. Het knaagt aan hem. In november 1955 treedt hij om gezondheidsredenen terug als wethouder. Op 31 januari 1956 sterft Kuijpers. Hij laat een verdeelde en onzekere partij achter. Hij had weinig of niet nagedacht over zijn opvolging. De belangrijkste woordvoerders van de Groep Kuijpers staan tegenover elkaar. Al in het voorjaar van 1955 legde het KVP-bestuur een fusievoorstel voor aan Kuijpers. Hij wist immers niet alleen de 'massa' aan te spreken maar ook de meer 'gegoede' Bosschenaren. De KVP voelt zich bedreigd. Vol overtuiging wijst Kuijpers het fusievoorstel af. Maar in zijn groep bevinden zich ook voorstanders van de fusie. Na zijn dood voedt de KVP de tweespalt.

Voorheen groep Kuijpers

De groep raakt verdeeld. Louis Neefs, tussen 1971 en 1998 politiek leider en boegbeeld van Bosch Belang, vertelt in zijn memoires hoe de KVP daarop inspeelt. Nico Schuurmans, KVP-wethouder, benadert fractielid Guus Moerings met de woorden: 'We willen alleen jou als wethouder!' De fractie van Groep Kuijpers verkiest zelf oudgediende Janus van Vugt als wethouder. Hij was al sinds 1931 raadslid en een trouwe volgeling van Harry Kuijpers.⁶ Moerings weigert aanvankelijk. Maar de KVP houdt voet bij stuk en de Groep Kuijpers zwicht. In 1958 valt ze terug van acht naar twee zetels.

In de voor geëngageerd 's-Hertogenbosch tumultueuze jaren zestig is voor de Groep Kuijpers geen betekenisvolle rol weggelegd. En er speelt nogal wat. De ietwat jaloerse blik richtend op Tilburg en Eindhoven, ontwikkelt het stadsbestuur in het geniep het roemruchte 'Structuurplan 1964'. Het plan voorziet onder meer in sanering van de binnenstad. Monumenten zijn eigenlijk een 'probleem'. Voor Uilenburg en Zuidwal geldt maar één mogelijkheid: krotopruijing. De stinkende Binnendieze, een 'open riool', verdient maar één lot: dempen.

De gehele Bossche raad gaat akkoord. De Groep Kuijpers laat geen woord van kritiek horen. Buiten het stadhuis groeit het verzet en de oppositie. Hein Bergé, advocaat, richt met architect Jan van der Eerden het comité Binnenstad op. Daarna zijn de rapen gaar. Het *Brabants Dagblad* kiest partij voor de bestrijders van de gemeentelijke plannen. Jongeren in de kvv en daarbuiten komen in opstand. De landelijke pers toont belangstelling. Dat nu juist in het zo gezagsgetrouwe katholieke zuiden zoveel opstandigheid uitbreekt tegen een plan van de lokale overheid. Voor de regenteske kvv verlopen de gemeenteraadsverkiezingen van 1966 desastreus. De partij verliest zes zetels en moet voortaan een strijdbare oppositie dulden van vier vertegenwoordigers van Beter Bestuur (opgericht door Hein Bergé en Jan

Afbraak van de Pijp, hier Achter de Tolbrug met op de achtergrond de Sint-Pieter, 1956. (Foto: Stadsarchief)

van der Eerden) en twee 'luidruchtige' leden van de Jongerenlijst (Antoine Jacobs en Jan van Osch). Onder de nieuwe naam Bosch Belang, voorheen Groep Kuijpers, komt de zwijgende groepering niet verder dan twee zetels.

Voor de gewone Bosschenaar

Tijdens de tussentijdse gemeenteraadsverkiezingen van november 1971, aanleiding is de annexatie van Engelen, Bokhoven en Empel, scoort Bosch Belang weer beter. Aangevoerd door de spraakmakende

Lijsttrekker Louis Neefs: 'Wij zijn de straat in de raad' tegen rioolheffing

Van onze verslaggever

DEN BOSCH – De raadsgroeping Bosch' Belang is tegen de invoering van een rioolbelasting in Den Bosch. Bosch' Belang heeft daarvan een actiepunt gemaakt in het programma voor de komende vier jaar dat gisteren is gepresenteerd. De Bossche raadsgroeping is ook tegen verdergaande verhoging van de onroerend goedbelasting in Den Bosch.

De invoering van een rioolbelasting verdraagt zich volgens lijsttrekker Louis Neefs niet met het beperken van de woonlasten voor de burgers. Den Bosch is een van de weinige gemeenten die geen rioolheffing heeft. Het Bossche college van B. en W. heeft in het vorig jaar gepresenteerde investeringsprogramma voor 1990-1999 de invoering van een rioolbelasting opgenomen. En heeft vervolgens in september 1989 voorlopig afgezien van invoering van deze nieuwe belastingmaatregel. B. en W. wil-

len de discussie uitstellen tot op landelijk niveau meer duidelijkheid bestaat over de eventuele lastenverzwaring als gevolg van de milieuproblematiek.

Elf vrouwen

Volgens Bosch' Belang hebben 'nogal wat mensen geklaagd over de hoge onroerend goedbelastingen in Den Bosch' bij een inventarisatie van wensen die aan de totstandkoming van het verkiezingsprogramma van Bosch' Belang is voorafgegaan. In totaal heeft Bosch' Belang volgens lijsttrekker Louis Neefs 375 tot 385 reacties gekregen op een oproep om actiepunten voor het programma bekend te maken. De raadsgroeping wil zo'n peiling om de twee jaar herhalen.

Met elf vrouwen op een kandidatenlijst van 30 personen, drie vertegenwoordigers van etnische minderheden en zeven 55-plussers stelt Bosch' Belang een kandida-

LOUIS NEEFS
...werknemers en kleine zelfstandigen...

tenlijst te hebben die een afspiegeling is van de Bossche bevolking.

Krantenartikel in het kader van de gemeenteraadsverkiezingen van 1990. (Uit: L. Neefs, '75 jaar raadswerk')

middenstander Louis Neefs, haalt de groep drie zetels. Acht stemmen meer en het waren er vier geweest.

Neefs, zelf afkomstig uit Empel, wil dat Bossche ambtenaren niet 'arrogant' zijn ten opzichte van de kleine, geannexeerde gemeenten. Hij heeft daarbij oog voor de kleine dingen. Bokhoven verdient aansluiting op het aardgasnet en Engelen heeft recht op een dependance van de muziekschool.

Even is er het idee dat Bosch Belang weer een wethouder mag leveren. Maar Geert Verkuijlen,

politiek leider van de kvp, denkt daar volgens de memoires van Neefs⁷ heel anders over. Ietwat laatdunkend houdt Verkuijlen, Neefs en Moerings tijdens een bijeenkomst van mogelijke coalitiepartners voor: 'Meneer Moerings, Uw groeping heeft wel gewonnen, maar de tijden zijn niet meer zoals in 1958. Wij achten u niet meer geschikt als wethouder'. Moerings en Neefs voelen zich beledigd en verlaten de bijeenkomst. Een oppositierol ligt voor de hand.

Als Neefs al gouvernementele trekjes had, dan is daar nu weinig meer van over. 'De gewone man' die op het stadhuis moet opzien tegen ambtenaar en bestuurder, was al zijn vertrekpunt. Dat is nu nog meer het geval. Neefs wil daarom een 'gemeentelijk ombudsman'. De overheid is meer vijand dan

L.A.M. Neefs, 1998. (Foto: Stadsarchief)

viend. Op zijn kandidatenlijst kiest hij voor 'de man of vrouw met gezond verstand'.

In 1972 bepleit Neefs de oprichting van een 'laagdrempelige' lokale omroep. Die kan een belangrijke sociale functie uitoefenen door alle Bosschenaren bij de stad te betrekken. In 1983 zet hij als eerste raadslid 'de minima' op de agenda. 'Wijs die mensen op de mogelijkheid om kwijtschelding van gemeentelijke belastingen aan te vragen.'⁸

Tegen prestigeobjecten

Na 1990 maakt Neefs naam als tegenstander van prestigeobjecten. Hij is kritisch over de gemeentelijke bemoeienis met Schouwborg Casino en wil af van 'de Casinolast'. In 1994 gaat hij de verkiezingen in met de leus: 'Geen miljoenen voor concertzaal!' De ambitieuze wethouder Hans Dona (PvdA) heeft zijn politieke lot verbonden aan een ondergrondse concertzaal onder de Parade.

Aanvankelijk is iedereen enthousiast. De stad krijgt een bouwkundige primeur, het Brabants Orkest blijft behouden voor de stad en het culturele imago van de stad zou een geweldige boost krijgen. Directeur Ton Odems van het Casino benadert Sir Neville Mariner, dirigent van The Academy of Saint Martin in the Fields, voor een comité van aanbeveling.

Neefs blijft de nuchterheid zelve en voelt dat het

verzet in de stad groeit. De verkiezingen van 2 maart 1994 staan goeddeels in het teken van de ondergrondse concertzaal. Neefs wint drie zetels en Dona verliest er vijf. 'Bevolking wil geen concertzaal!', concludeert de lokale pers. Neefs onderstreept dit graag.⁹

Bosch Belang is aan zet voor deelname aan de coalitie. De pers en de bevolking verwachten dat de partij nu meedoet. Maar Hans Dona (PvdA) en Peter Claessen (D66) laten zich laatdunkend uit over de bestuurskracht van Bosch Belang. Neefs ziet ook af van regeren: 'Aan een met handen en voeten gebonden wethouder hebben onze kiezers niets. Een mondgesnoerde fractie is nog veel minder waard.'¹⁰

Nieuwe nestwarmte

In maart 1995 stapt Paul van der Krabben, vooraanstaand raadslid van het CDA, over naar Bosch Belang. Van der Krabben, geboren en getogen Bosschenaar, groeit op in een echt katholiek gezin. In 1976 wordt hij voorzitter van de plaatselijke NKV-centrale. 'Als je iets wil veranderen moet je je invloed laten gelden en je stem verheffen,' zo vindt Van der Krabben. Hij voegt de daad bij het woord. Hij wordt bestuurslid van instellingen voor beroepsonderwijs, de Kamer van Koophandel en woningbouwcorporaties. Zo valt hij op bij bestuurders van KVP/CDA en wordt in 1983 raadslid.¹¹ Van der Krabben, wel eens omschreven als het best geklede raadslid, is een kleurrijk man. In 1994 wordt hij lijsttrekker van het CDA. De partij verliest flink en legt de schuld bij Van der Krabben. Hij stapt over naar Bosch Belang, voor hem heel logisch: 'Tenslotte had ik al vaker gepleit voor een fusie tussen CDA en Bosch Belang. Die club spreekt de taal van de gewone man, iets wat ik miste bij het CDA. Landelijk wilde het CDA ook bezuinigen op de AOW. Daar moeten ze bij mij als sociaal gedreven vakbondsman niet mee aankomen'.

Van der Krabben krijgt nieuwe 'nestwarmte' bij Bosch Belang. Louis Neefs heet hem van harte welkom. Op weg naar de fusie tussen 's-Hertogenbosch en Rosmalen doen beide politici zelfs een poging Bosch Belang en Rosmalens Belang bij elkaar te brengen.

Van der Krabben's optreden kent als rode draad: meer directe invloed van de burger op politiek en lokaal bestuur. Zo wordt hij de grote pleitbezorger van het referendum, te organiseren bij beslissingen over grote kwesties en investeringen. Burgerinitiatieven kunnen altijd op zijn steun rekenen. Hij staat ook aan de basis van de zogeheten Social Return. Met deze regeling legt de gemeente vast dat 5% van de totale som van een gemeentelijk bouw-

Impressie van de ondergrondse concertzaal op de Parade, ca. 1990. Bosch Belang was fel tegenstander van dit project.

project besteed moet worden om werklozen aan de slag te helpen.

Gemuilkorfd

Van der Krabben schuwt het debat niet. Hij zoekt het zelfs op, ook als hij aanzienlijke risico's loopt. Dat is bijvoorbeeld het geval in december 2000. Bosch Belang maakt deel uit van de coalitie. Guus Paanakker is wethouder en doet dat graag en naar behoren. Maar de coalitie ligt onder vuur, van de plaatselijke en ook landelijke media. In december 2000 is de Graafsewijk drie avonden achtereen het toneel van heftige rellen. De ongeregelde breken uit nadat de politie bij een arrestatiepoging een inwoner doodschiet. De rijksrecherche en het Crisis Onderzoek Team (cot) van de Rijksuniversiteit Leiden onderzoeken de rellen. De coalitiepartijen spreken af niet inhoudelijk over de rellen te praten, omdat de crisis in de Brabantse

hoofdstad nog niet was geweken. Maar op 21 december doorbreekt Van der Krabben de stilte. Hij plaatst tijdens de raadsvergadering vraagtekens bij de aanpak van de bekritiseerde burgemeester Rombouts. Als Rombouts hem het zwijgen oplegt, stelt Van der Krabben na afloop dat hij zich 'gemuilkorfd' voelde. Nu is de coalitie pas echt verontwaardigd. Geert Sniijders, fractievoorzitter van de PvdA: 'Je spreekt met zes fracties iets af over een gevoelige kwestie en dan stapt er eentje willens en wetens buiten de boot.' Sniijders, een echte bestuurder, verwijt Van der Krabben voor de eigen achterban te zijn gegaan.¹²

Paanakker moet aftreden. Hij noemt het een 'strafexpeditie'. Sniijders zal Paanakkers aftreden later ook 'overdreven' noemen. Bosch Belang had immers haar excuses aangeboden voor de 'ontstane fricties in de gemeenteraad'. Rosmalens Belang, CDA, PvdA, vvd en GroenLinks gaan door zonder Bosch Belang.

Burgerking

Weer belandt Bosch Belang in de oppositie. Dat is mogelijk het lot van een lokale partij die in de eerste plaats 'stem des volks' wil zijn. Die rol staat vaak

Paul van der Krabben.

op gespannen voet met die van bestuurspartij. Joke van der Beek, wethouder in 's-Hertogenbosch tussen 1985 en 1996, noemt Bosch Belang destijds een 'doorgeefluik' van de burger. 'Een groot compliment!', reageert Neefs. Columnist Tony van de Meulen verwoordt als geen ander de bezwaren die bij politiek en bestuur leven tegen Bosch Belang. De partij toont 'slappe knieën' als het om gevoelige politieke kwesties zoals de hostels voor drugsverslaafden gaat. Steeds weer kiest Bosch Belang voor wijkbewoners die in verzet komen tegen de drugsopvang. Daarop bedacht voormalig wethouder Ruud Schouten (Groen Links) de bijnaam 'Burgerking' voor Paul van der Krabben. Schouten wilde er niet mee vleien. Van der Krabben schermt in de visie van Schouten al te veel met 'de burger'. Van der Krabben maakt er niet om: 'Ik zie het maar als een geuzennaam'.¹³

Bij de gemeenteraadsverkiezingen van november 2014 gaat Bosch Belang op in een nieuwe groepering, samen met Stadspartij Knillis en Leefbaar 's-Hertogenbosch & Rosmalen. De naam van de Bossche eenheidspartij wordt: raads-groepering Bosch Belang.

Literatuur

- B. Becker, *Afen toe met pa en moe... De speeltuinbeweging in Nederland 1900-1995* (Utrecht 1996).
- Bosch Belang, *1923-1983: historie van een Bossche raads-groepering* ('s-Hertogenbosch 1983).
- F.J. van Gaal, *Socialisme en zelfstandige arbeidersbeweging, 1886-1923* (Tilburg 1989).
- F.J. van Gaal, *De mensch is tot werken geschapen en andere verhalen uit de geschiedenis van het katholiek sociaal denken en handelen in 's-Hertogenbosch* (Alphen aan de Maas 2006).
- P.J. van der Heijden e.a., *Ach lieve tijd, 800 jaar Den Bosch en de Bosschenaren* ('s-Hertogenbosch/Zwolle 1985).
- P.J. van der Heijden e.a., *Als de dag van gisteren, drie generaties Bosschenaren* ('s-Hertogenbosch/Zwolle 1985).
- M. Krijgsman, *Een moeilijke bestuursperiode, schets van Manis Krijgsman, wethouder van sociale aangelegenheden en de bedrijven te 's-Hertogenbosch* (Tilburg 1922).
- M. Krijgsman, *Persoonlijke aantekeningen* (niet-gepubliceerd) ('s-Hertogenbosch 1935).
- R. van de Laar en J. van der Hagen, *Jubileum Kikvorschen 77 jaar: 1927 'De Kikvorschen'* (2004).
- Louis Neefs, *Bossche historie: 75 jaar raads-werk: in en voor het belang van 's-Hertogenbosch: 1923-1998* ('s-Hertogenbosch 1998).
- A.H. Schools, *Van Fanfare tot Spetters, een cultuurgeschiedenis van de jaren zestig en zeventig* (Amsterdam 2004).
- A. Vos e.a., *'s-Hertogenbosch, De geschiedenis van een Brabantse stad 1629-1990* (Zwolle/'s-Hertogenbosch 1997).

Noten

- 1 *Het Centrum, Roomsche Katholiek Dagblad voor Utrecht en Nederland*, 22 februari 1928.
- 2 Notulen gemeenteraad van 's-Hertogenbosch, 15 mei 1928.
- 3 Ibidem.
- 4 *Provinciale Noordbrabantsche en 's-Hertogenbossche courant*, 15 april 1938.
- 5 Louis Neefs, *Bossche historie: 75 jaar raads-werk: in en voor het belang van 's-Hertogenbosch*, p. 15.
- 6 Ibidem, p. 19.
- 7 Ibidem, p. 29.
- 8 *Brabants Dagblad*, 4 augustus 1983.
- 9 *Eindhovens Dagblad*, 10 maart 1994.
- 10 *Brabants Dagblad*, 4 maart 1994.
- 11 Gesprek met Paul van der Krabben, fractievoorzitter van Bosch Belang (1998-heden), 2 augustus 2013.
- 12 *De Volkskrant*, 9 januari 2001.
- 13 Gesprek met Paul van der Krabben, fractievoorzitter van Bosch Belang (1998-heden), 2 augustus 2013.

Een sterk staaltje ontkennen

Taalliefhebbers raken doorgaans meteen vertederd bij het horen van de zo lieflijk klinkende dubbele negatie in Zuid-Afrika. Zo wordt daar Jacques Brels prachtige chanson *Ne me quitte pas* vertaald naar het ontroerende Afrikaanse *Moe nie weggaan nie*. Tweemaal *nie* in zo'n kort zinnetje, heel fraai. Het Franse *ne ... pas* in de originele versie is weliswaar ook een tweeledige ontkenningsconstructie, maar het gaat in die taal niet om een dubbele negatie, zoals in het Afrikaans. Taalkundigen melden dat het Afrikaans de enige West-Germaanse taal zou zijn die gebruik maakt van de verplichte dubbele negatie, waarbij de eerste ontkenning (*nie, niks, nooit, niemand, geen*) direct achter de persoonsvorm wordt geplaatst. Het tweede element, altijd *nie*, wordt vervolgens aan het einde van de zin geplaatst.

Bossche dubbele negatie

De Afrikaanse dubbele negatie klinkt krachtiger dan de enkelvoudige Nederlandse variant. Maar taalkundigen zouden bij het gebruik van sterke ontkenningen ook eens een keer goed de Bossche insteek op dit thema moeten bestuderen. Want als het gaat om ontkennen, dan staat de Bossche naar zijn mannetje heus wel. In het gesproken Bosch wordt de dubbele ontkenning, hoewel niet verplicht, namelijk óók zeer frequent gebezigd. In zinnen als *Ik heb nooit gin kouwe pôte*, of *Hij wit van niks nie en komt van nèrges nie*, gaat het strikt taalkundig om een fout. Het ontkenkende element wordt namelijk nóg eens ontkend, waardoor in deze voorbeelden eigenlijk gezegd wordt dat je altijd koude voeten hebt en dat 'hij' het allemaal juist wél weet. De bedoeling is natuurlijk precies andersom: de Bosscheenaar wil zijn ontkenning nóg krachtiger maken. Overigens is dit geen typisch Bosch verschijnsel, in het gesproken Nederlands komen deze voorbeelden ook veel voor.

Nóg veel meer ontkenning

Maar in het Bosch kan het natuurlijk allemaal weer veel bonter. In zijn spreektaal komt het voor dat een geëmotioneerde Bosscheenaar zich bedient van meervoudige negaties om zich nóg krachtiger ontkenkend uit te kunnen drukken. Zo kan het zinnetje *Ik heb daor niks ginne zin in* met gemak worden versterkt in de drievoudige ontkenning *Ik heb daor niks nie*

Tekening van Guus Ong uit zijn nieuwe boek 'Bossche Kletsplaojkes'.

ginne zin in. Bijna humoristisch wordt het als de negatie zelfs wordt verviervoudigd in *Ik heb daor niks nie ginne zin in nie*. Dan heeft de Bosscheenaar die deze negatie gebruikt er écht geen zin in. Maar het kan allemaal nog veel erger ontkend worden.

Nèver nooit nie

In het Bosch bestaat er een negatie, waarbij gebruik wordt gemaakt van het Engelse leenwoord *never* in de drievoudige, zeer krachtige negatie *Dè nèver nooit nie*. Tweemaal *nooit* gevolgd door *nie*: dan gebeurt het dus echt nooit. Een prachtige herhalende ontkenning, met het lekker plat Bosch uitgesproken Engelse *nèver* en de fraaie *n-n-n*-alliteratie in deze constructie. Bovendien maakt de drieslag als stijlmiddel – vaak gebruikt in reclameslogans en in presidentiële toespraken – de ontkenkende elementen in *nèver nooit nie* extra sterk. En ze worden nóg krachtiger in een vijfvoudige ontkenning als *Dè hè'k nèver nooit nie tege hem nie gezeed nie*. Dan heb je iets écht niet gezegd.

Ok nie ok nie

Kan het dan nog doller? Jawel, de alles overtreffende trap van negatie wordt bereikt als je achteraan in een zin de veelvuldig gebruikte Bossche dubbele negatie *ok nie ok nie* toevoegt. In dit kader bestaat er ook nog het tegenovergestelde, dubbel bevestigende *ok nog 's ok nog*. In een opwelling van hevige verontwaardiging zou een Bosscheenaar er op een onbewaakt ogenblik zelfs zomaar een negenvoudige(!) ontkenning uit kunnen flappen. Dat wordt dan zoiets: *Diejen braoierd heet nèver nooit nie niks nie veur mijn nie gedaon nie, ok nie ok nie!* Dat is wel heel erg veel *nie* allemaal. De conclusie is dan ook glashelder: als een geëmotioneerde Bosscheenaar eenmaal nee zegt, dan bedoelt hij ook echt nee. Daar kan vanaf nu dus geen enkele twijfel meer over bestaan, ok nie ok nie.

Marius van den Wildenberg. (Foto: Olaf Smit)

Op de Zuid-Willemsvaart, net om de hoek van het Kardinaal van Rossumplein, woont architect Marius van den Wildenberg zoals hij zelf zegt met zijn rug naar de binnenstad. Nochtans volgt hij de ontwikkelingen in de stad op de voet. En hij laat niet na daarop zijn visie te geven, zij het niet meer zo 'recht voor z'n raap'. Want, heeft de ervaring hem intussen wel geleerd, 'als je het wat zorgvuldiger formuleert, duurt het weliswaar even voor ze er wat mee doen, maar het komt allemaal!'

Marius van den Wildenberg

'Laten wij onszelf eens evalueren'

Met zowel de architectuurprijs van de stad 's-Hertogenbosch als die van Brabant op zijn naam en met de veelbewonderde nieuwe spoorbruggen over de Dieze inmiddels ook nog eens genomineerd voor de Betonprijs 2013, dragen zijn woorden het nodige gezag. Toch worden zijn 'heldere standpunten' en 'duidelijke uitspraken' hem niet altijd in dank afgenomen. Maar dat deert niet. Met een lach: 'Ach ik denk altijd: het komt wel achteraf, al is het over vijf jaar.'

Reuring

Marius van den Wildenberg is geboren in Alkmaar (1945), maar kwam door zijn keuze voor de Academie voor Industriële Vormgeving (nu Design Academy) te Eindhoven in Brabant terecht. Na Eindhoven volgde de Academie voor Bouwkunst in Tilburg, een avondopleiding die hem in staat stelde overdag op verschillende architectenbureaus ook praktische ervaring op te doen. Afgestudeerd in 1981 vestigde hij zich het jaar daarop als zelfstandig architect in Esch. In 1986 verhuisde hij naar 's-Hertogenbosch, dat hem overigens al zeer vertrouwd was. 'Ik ken Den Bosch vanaf 1970. Ik heb hier altijd wel rondgehangen.'

Naast de woningen die Van den Wildenberg in Esch en Empel bouwde, maar verder ook in onder andere Genderen, Doetinchem, Roermond, tekende hij voorts voor de nodige renovaties in de binnenstad van 's-Hertogenbosch. Al ging dat laatste bepaald niet zonder de nodige discussie, waarbij steevast de vraag aan de orde kwam 'of je ontwerp wel voldeed aan de status van Den Bosch als monumentenstad'. Al bij zijn eerste binnenstadsproject, de vernieuwing van de winkel van Wellens (staalslijperij) in de Gasselstraat in 1983. 'Dat heeft heel wat voeten in aarde gehad voor ze akkoord gingen met de ideeën zoals ik vond dat het moest.' Ook het opstappunt van de Binnendieze-rondvaarten in de Molenstraat gaf welhaast letterlijk gedonder in de glazen, die Van den Wildenberg hier had bedacht. 'En nu staan de stadsgidsen er hele verhalen bij te vertellen en is het kennelijk de moeite waard om het aan bezoekers van onze stad te laten zien.' Om een lang verhaal kort te maken: 'Elk plan heeft wel

wat reuring opgeleverd.' Niet iets om van wakker te liggen. 'Eigenlijk hoort dat erbij. Want elk plan heeft wel bediscussieerbare uitgangspunten.' Hij verwijst ook naar de nieuwe spoorbruggen over de Dieze met hun gouden netkousen. 'Dat week af van het gangbare. En dat roept altijd discussie op. Waarom weet ik niet.'

Driehoek

Al zegt Van den Wildenberg het niet met zoveel woorden, wie zijn (vriendelijke) tirades beluistert kan niet anders concluderen dan dat hij het gedachtegoed van 's-Hertogenbosch maar bekrompen vindt. 'Men heeft het idee dat de stad niet groter is dan de zogeheten driehoek.' Neem de discussie over het nieuwe theater. 'Dan zie je wat er in Den Bosch aan visie is. Blijkbaar vindt men dat het zo moet. Maar met zijn 'als het al zo gebeurt' blijkt dat hij hoop put uit de toekomst. 'Met het Kruithuis is het indertijd ook niet gelukt.' Zijn standpunt over herbouw van het Theater aan de Parade is kort en krachtig: 'Moet je nooit doen. Je bouwt toch geen theater waarvan het volume niet groter is dan het schip van de Sint-Jan? Het is een compromis, maar dan ook een slecht compromis. Kiezen voor herbouw terwijl je weet dat het te groot is voor die plek. Het slaat alles dood.' Smalend: 'Maar de raad denkt in al zijn wijsheid door te moeten gaan.' En nog smalender: 'En daar zit nogal wat wijsheid.' Overigens is hij ervan overtuigd 'dat uiteindelijk de wal het schip zal keren'.

Autohandel Pompen en Verlouw, opname uit 1952. Van den Wildenberg pleit er voor om aan dit gebouw een publieksfunctie te geven. (Foto: Stadsarchief, collectie Het Zuiden)

De nieuwe spoorbrug over de Dieze met gouden netkousen. (Foto: Architectenbureau Marius van den Wildenberg)

De hoge verkeersbrug over de Dieze, 1962. Van den Wildenberg zou graag hebben dat hier een lagere brug komt te liggen omdat de huidige het zicht op het achterliggende gebied ontnemt. (Foto: Gemeentewerken)

En dan zit Van den Wildenberg tegelijk op zijn stokpaardje: het Paleiskwartier. ‘Mede om grootschalige nieuwbouw mogelijk te maken – want: ‘de driehoek heeft nu eenmaal een fijnere korrel’ – ontwikkelde men in de jaren ’80 het Paleiskwartier. Om ruimte te scheppen voor eigentijds wonen, besloot men de stad over het spoor te tillen. Dat is goed, maar om het tot een werkelijk succes te maken moet je er een organisch geheel van maken met de oude stad. Je moet het een met het ander verbinden. Gelukkig is men daar intussen mee bezig: met de vergrote

doorgang onder de nieuwe spoorbruggen aan de ene en de Paleisbrug aan de andere kant. Maar ‘het blijft een dooie boel als je er niet ook de dingen naar toe haalt die publiek trekken, zoals een nieuw theater, bioscopen, een hotel. Als er functies liggen komen de bezoekers vanzelf. Waarom zou je anders een brug over het spoor heen bouwen als de mensen daar niets te zoeken hebben?’ Kortom: ‘Het gaat er om voor en achter het station aan elkaar te knopen. Het moet één geheel worden.’

Stadslaan

‘Ook aan de stadszijde moet je voorzieningen treffen die de loop er in brengen. Kijk eens hoe de Verkadefabriek een publiekstrekker is geworden. De plannen voor de Kop van ’t Zand, met daarin als bijzondere plek ‘De Heus’, sluiten daar prima op aan. Het is alleen maar goed dat de stad een beetje daarheen verhuist, zodat je straks een levendige verbinding hebt richting Brabanthallen. Aan de andere kant, bij de Paleisbrug, zou je de oude stad kunnen versterken door het prachtige gebouw van Pompen en Verlouw een aantrekkelijke publieksfunctie te geven. Dat zal zijn uitwerking op de rest van de straat niet missen. Je zult zien dat de Vughterstraat drukker wordt.’

‘Als straks ook de Parallelweg is doorgetrokken, ben je het meeste verkeer kwijt, zoals ook op de Vughterweg is gebeurd. Dan kan de oude traverse weer een stadslaan worden. Zelfs de spoorlijn ziet Van den Wildenberg dan niet meer als een barrière. ‘Je kunt het spoor zien als een soort metrolijn die dwars door de stad loopt.’ En zo ‘ontstaat een prachtig gebied, waardoor de stad zich als vanzelf in die richting ontwikkelt. Over tien, twintig jaar is het Paleiskwartier onze stad. Daar moet je naar toe.’

Als we vragen wat er met de Zuid-Willemsvaart moet gebeuren als de omleiding richting Maas eenmaal is voltooid, zwijgt Van den Wildenberg in eerste instantie stil. ‘Dat houd ik liever nog even voor me. Laat ze eerst nog maar even doorgaan met discussiëren.’ Maar al gauw blijkt dat hij ook hier zo zijn visioenen heeft. ‘Als de Zuid-Willemsvaart hier straks niet meer nodig is, kan die oude hoge Diezebrug met al zijn ‘miskwaliteiten’ weg. Als je bedenkt wat die brug, die zo hoog moest vanwege de scheepvaart, aan zicht ontnemt op het achterliggende gebied – feitelijk dus op de nieuwe stad – dan kun je door middel van een nieuwe (lage) brug de stadslaan laten doorlopen in Orthen, waar dan die lelijke voetbrug naar Orthen-links kan verdwijnen. Zodat Orthen weer één geheel wordt.’ Tot besluit: ‘En je kunt de Citadel, waar ooit omwille van de scheepvaart een punt is afgehaald, weer in oude luister herstellen.’

Crisis

Als het er om gaat waar de stad een nieuwe visie vraagt dan is dat ten slotte het GZG-terrein, waar Van den Wildenberg ook zo zijn gedachten over heeft. ‘Als je naar alle leegstand kijkt dan zie je direct dat Den Bosch winkels genoeg heeft, temeer daar we toch allemaal op internet gaan zitten kopen. En de Bijenkorf komt al niet. Dat betekent in mijn ogen dat we een gebied moeten ontwikke-

len waar heel veel woningen komen. Want je hebt woningen nodig om de binnenstad leefbaarder te maken. En bouw die woningen zo dat als het ooit gewenst zou zijn, je onderin alsnog winkels kunt maken. Dan wordt het overigens net zoals het van oudsher is geweest: beneden de winkel en daarboven wonen de mensen.’

‘Om de binnenstad leefbaarder te maken moet je bovendien de radialen naar de binnenstad (Vughterstraat, Hinthamerstraat, Orthenstraat) versterken. Zorgen dat daar dingen gebeuren waar de mensen op af komen. Zo niet dan worden het doodbloedende straten.’

Wat het GZG-terrein betreft, is Van den Wildenberg blij dat de economische crisis de oude plannen heeft doorkruist. ‘Als er geen crisis was geweest, was het GZG-terrein nu al volgebouwd. Je kunt dus zeggen dat we de tijd hebben mee gehad. Omdat er geen geld is om te bouwen krijgen we de tijd om er nog eens fatsoenlijk over na te denken. En door opnieuw na te denken, ontstaan als vanzelf betere alternatieven. Dat zijn de voordelen van de crisis. We hebben de afgelopen twintig jaar te hard gelopen. Laten we onszelf eens evalueren.’

Marius van den Wildenberg. (Foto: Olaf Smit)

JCJ Vanderheyden (1928-2012)

Wat moet Het Noordbrabants Museum met een meer dan manshoge foto van een turboprop? En waarom is hij met groot enthousiasme als schenking geaccepteerd voor de collectie? Het antwoord is eenvoudig: het is een kunstwerk van de hand van Jacques Vanderheyden, een Bossche kunstenaar met een nationale reputatie. Vanderheyden was zowel honkvast als een fanatiek reiziger. Meer dan vijftig jaar lang werkte hij in zijn atelier aan de Louwsche Poort in hartje Den Bosch. In 1962 liep hij daar tegenaan en hij bleef er altijd wonen. Deze werkplaats raakte in ruime kring bekend doordat hij vaak is gefotografeerd, vooral in zwart-wit door bevriend fotograaf Frans de la Cousine. Die foto's werden later bekend als nieuwe kunstwerken, ingeschilderd door Vanderheyden en ingelijst door De la Cousine.

Reizen

Dat Vanderheyden zijn studio een kameratelier noemde, geeft al aan dat het een niet overdreven grote ruimte was. Al sinds zijn academietijd was hij reislustig en trok hij naar buitenlandse musea om de schilderijen van zijn idolen in het echt te zien: Cézanne, Vermeer, Velasques. Eenmaal zelf gevestigd als kunstenaar werd het reizen hem tot een obsessie. Zeker toen hij in het uitzicht uit het vliegtuigraam de blauwwitte deling van zijn eigen schilderijen herkende. Vanderheyden kreeg er geen genoeg van dit uitzicht te observeren en te fotograferen. Hij was vooral gefascineerd door het blauw van de lucht dat op tien kilometer hoogte veel intenser is dan wij vanaf de grond kunnen zien.

Vliegtuigraam

Bij het fotograferen van wolken en hemel werd Vanderheyden zich bewust van het kader van het raam. Hij nam het vervolgens op in zijn schilderijen en foto's. Het vliegtuigraam is in zijn oeuvre een eigen leven gaan leiden en werd zo het Vanderheyden-motief bij uitstek. Vanderheyden voerde dit onderwerp niet alleen als schilderij uit, maar ook als foto. Voor hem was een foto gelijkwaardig aan een schilderij, omdat ook een foto een volledig en suggestief beeld kan oproepen. Een prachtig stil beeld, zonder

– zoals in dit geval – het geluid van de motoren. De foto die aan de basis ligt van deze monumentale inkjet maakte JCJ Vanderheyden tijdens een vliegreis boven de Himalaya in Bhutan, een land tussen India en China. Hier ligt de focus niet op de horizon maar op de torenende wolkenformaties en het moment waarop de zonbeschenen punt van de schroefturbinemotor die als het ware aantipt.

Tentoonstelling

De aanwinst *Airplane Bhutan* bevat de twee hoofdthema's uit het werk van JCJ Vanderheyden: ruimte en verte. Steeds stelde hij zichzelf de vraag: 'Wat zie ik en hoe geef ik het zo weer dat anderen het ook zien?' Met zijn uitgesproken visuele intelligentie en zijn vermogen om met materie om te gaan, koos hij ervoor om gewone dingen zo te intensiveren dat ze buitengewoon werden. Dat leidde tot twee uitersten die in het werk van Vanderheyden centraal staan: de beslotenheid van het atelier als een wereld in het klein tegenover de onmetelijke ruimte zoals beleefd op zijn verre vliegreizen. Dat is ook precies het vertrekpunt voor Het Noordbrabants Museum in de tentoonstelling *JCJ Vanderheyden, Licht tijd en ruimte*. Twee nieuwbouwzalen vormen daarin elkaars complement. In de daglichtzaal domineren de helderheid en de weidsheid van de horizonwerken. In de kunstlichtzaal ligt de focus op de complexiteit en volte van Vanderheydens samengestelde werken en op de nabijheid van het Bossche atelier. In totaal schitteren ongeveer tachtig werken uit de collecties van particuliere verzamelaars – veelal van het eerste uur – en van het museum zelf. Uiteraard is *Airplane Bhutan* in de expositie opgenomen als topstuk.

De tentoonstelling *JCJ Vanderheyden, Licht tijd en ruimte* is van 14 december 2013 t/m 30 maart 2014 te zien in Het Noordbrabants Museum.

JCJ Vanderheyden, Airplane Bhutan, 1998. Inkjet op doek, 300 x 200 cm. (Collectie Het Noordbrabants Museum, 's-Hertogenbosch, schenking 2013)

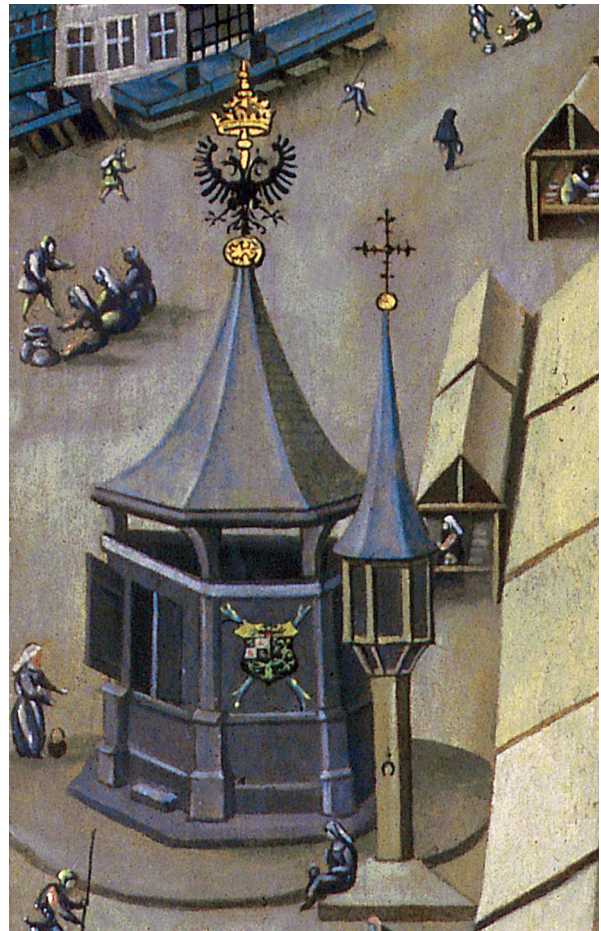
Het vrouwenhuysken op de Markt

Een gebouwtje met twee gezichten

Ester Vink*

‘Het vrouwen huysken staende byden putte opten Merckt’ of ‘het heylige huysken op de Mert byden put’. Met die woorden werd in de vijftiende en zestiende eeuw de behuizing van een Mariabeeld aangeduid dat pal naast de put op de Markt stond. Evenals de put (zie Bossche Bladen 2013 nr. 2) was ook dit gebouwtje lange tijd een bekend oriëntatiepunt in de stad.

Voor zover bekend komt het Onze-Lieve-Vrouwehuisje op de Markt het eerst voor in de Bossche stadsrekening die liep van 1 oktober 1497 tot Pasen 1498. Een ‘mandement’ over de waarde van de verschillende muntsoorten die in omloop waren werd toen in drievoud opgehangen. Het ene voor de kerkdeuren van de Sint-Jan, het andere op het raadhuis en het derde ‘opde merct aent pyron van onser liever vrouwen huysken’. Een ‘pyron’ of pilon is een hoge voet van hout of steen. Aan deze pilaar werd het houten bord met het document dus bevestigd.¹ Ook later nog functioneerde het huisje als ‘aanplakzuil’. Volgens het zogenaamde Geboeiboek uit circa 1541, een verzameling stedelijke verordeningen die veelal van eerder datum waren, moest ‘aen dat vrouwenhuysken hangen een boertken’, een (houten) bordje waarop stond dat in het rek bij het huisje lakens lagen die niet volgens de regels van de plaatselijke wolwerkers gemaakt waren. In hetzelfde register komt het Onze-Lieve-Vrouwehuisje voor als plaatsaanduiding in verband met de groente- en zuivelkramen. Die moesten in een rij staan tot ‘het vrouwen huysken toe byden putt’. Een keur uit 1565 vermeldt dat degenen die tegen betaling turf maten en vervoerden voor de stadsbewoners, zich plachten te verzamelen ‘omtrent het vrouwen huijsken staende byden putte opten Merckt’. Dat mocht niet langer meer.² Het huisje komt hieruit naar voren als een centraal punt in de stad.

Het Onze-Lieve-Vrouwehuisje bij de put. Detail uit het schilderij van de Lakenmarkt, circa 1530. (Het Noordbrabants Museum)

Onze-Lieve-Vrouwehuisje

Evenals de put werd het Onze-Lieve-Vrouwehuisje op de Markt bijgehouden door het Blok van de Markt. Grotere uitgaven aan het kapelletje werden door de stad betaald. Het blok zorgde onder andere voor de kaarsen die voor het Mariabeeld brandden. In de blokrekening van 1568/1569 wordt melding gemaakt van acht pond ‘rueten karssen’ (dat wil

Detail uit het panorama op Den Bosch van Anton van den Wyngaerde, omstreeks 1550. Als enige bouwwerken op de Markt zijn, weliswaar summier, de stadspuut en het Onze-Lieve-Vrouwehuisje aangegeven. (Ashmolean Museum, Oxford)

zeggen vetkaarsen, van een mindere kwaliteit dan waskaarsen) die de blokmeesters hadden laten halen om het 'vrouwenhuysken op die Merckt [te] luyichten (= verlichten) nar ouder gewonde ende moet onderhouden wesen'. Voor de kaarsen was onder andere Jan de Hollander verantwoordelijk die in opdracht van het blok ook aan en in de puut op de Markt actief was.³

Een Mariabeeld achter glas

In het huisje zaten glas-in-loodruitjes, 'glazen'. Op kosten van de stad had Cornelis Baltes, 'glaesmaicker', die tevens stads speelman was, in november 1565 twee glazen verlood aan het 'Vrouwen huysken bijden puut opte Merct, elk zeven voeten groot' (vermoedelijk circa 0,6 m²). Verder maakte hij in het huisje vier nieuwe 'Hessels glazen', eveneens elk van zeven voet. Wat Hessels glas is weten we niet. Het zou om het Duitse 'woudglas' kunnen gaan dat onder andere in het bosrijke Hessen werd gemaakt en dat bekend staat om zijn groenige tint. De twee andere glazen van het zeshoekige kapelletje waren vermoedelijk wat helderder van kleur, zodat ze een beter zicht gaven op het Mariabeeld.⁴

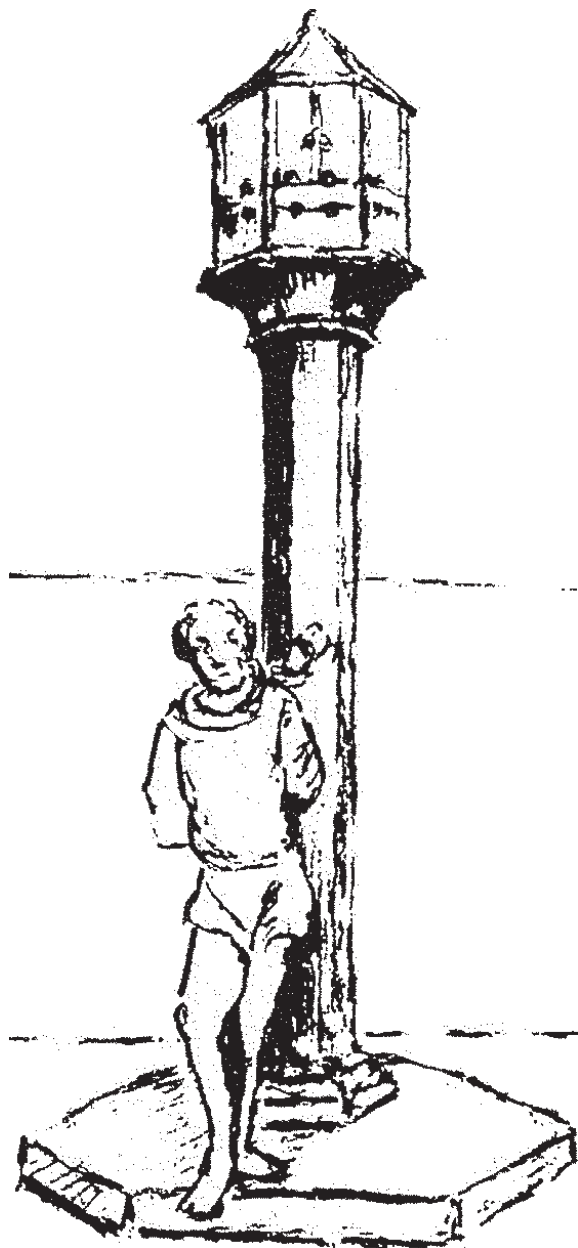
Andere reparaties aan de glazen van het Onze-Lieve-Vrouwehuisje waren voor rekening van het Blok van de Markt. Even vóór de boven genoemde post uit de blokrekening van 1568/1569 wordt een betaling genoteerd van 20 stuivers aan de huisvrouw van Peter die Gelaesmaker in de Kerkstraat, omdat zij 'dat vrouwenhuysken versien (= gerepareerd) ende gemaect hadde'. Dit betekent dat zij,

misschien samen met haar man, de glasmaker, het kapelletje had opgeknapt.⁵

Verval

In de zomer van 1598 liet het Blok van de Markt speciale werken uitvoeren aan het Onze-Lieve-Vrouwehuisje. Stratenmaker Jacop Cassier maakte de 'cassey' (het plaveisel) onder het huisje in orde, nadat de timmerman drie palen aan het 'Vrouwen

Tekening (onbekende herkomst) van een schandpaal met daarop een huisje.

Het bekende schilderij van het Schermersoproer uit 1579 is later nagetekend en als gravure verspreid. Op dit detail is in het midden het Onze-Lieve-Vrouwehuisje te zien.

huysken' had geplaatst, samen met schoren. Heyman Artss de glasmaker maakte de nieuwe glazen in 'ons L. Vrouwe huysken', waar glasspijlen bij hoorden.⁶ Het lijkt wel alsof het huisje in 1598 gestut werd. Als dat vanwege bouwvalligheid gebeurde, heeft het niet geleid tot verder herstelwerk, want daarover melden de daarop volgende rekeningen niets. Een andere mogelijkheid is dat het huisje beschermd moest worden tegen vernielingen, bijvoorbeeld in verband met festiviteiten op de Markt, een terechtstelling die uit de hand dreigde te lopen. In juni 1604 werd Antonis de Mandenmaker betaald voor het bekleden van het 'heijlegen huysken met bandewerck', 'om inden miensten schade te coome.' De stevige rijswerk banden die de mandenmaker aanbracht zullen bescherming hebben geboden tegen inslaande projectielen die tijdens de belegering van de stad in 1603 zoveel schade aanrichtten. Over soortgelijke voorzorgsmaatregelen ten behoeve van de put lezen we niets.⁷ Een paar jaar later, in 1606, werden de glazen van het huisje weer gerepareerd. Jasper Herbert, glasmaker, leverde 38 voeten en ettelijke stukken glas 'int haijligen huysken op de Merckt'. Ditmaal werd door een mandenmaker een zogenaamde horde ('hoorde'), een vlechtwerk, aan het huisje gemaakt.

Dezelfde Jan Dierixsz had in hetzelfde jaar ook 'een horde staende opt capelleken byden heeren caemer' gemaakt, dat wil zeggen in de kapel op het raadhuis.⁸

Herstel

De laatste vermelding van werken aan het Onze-Lieve-Vrouwehuisje vóór de nieuwbouw in 1628 komt voor in de blokrekening van 1611/1612. Gielis de Timmerman werkte aan het kapelletje, waarbij hij twee stijlen 'aent huysken' maakte, ieder tien voet lang (= 2.87 m). Verder werd het plaveisel aan het heilige huisje bijgewerkt. Gelet op deze werken zal het kapelletje weer in geen al te beste staat zijn geweest.⁹ De melding, in 1618, dat het heilig huisje aan de Markt zeer vervallen was geraakt, komt dan ook niet als een verrassing. De stad droeg aan de blokmeesters op het kapelletje te repareren. Dat zou de laatste keer zijn, het onderhoud zou in het vervolg aan de stad worden overgedragen. Het blok moest daarvoor de renten die voor onderhoud van het huisje bestemd waren aan de stad overdragen. Blijkbaar werkte het blok niet mee, zodat besloten werd de reparaties maar over te slaan.¹⁰

In juni 1628 werd een geheel nieuw 'ons L. Vrouwen huysken opte Merckt' opgericht, naar een houten model dat mr. Franchois Schreynerwercker had gemaakt. Metselaar Gerit Gielissen werkte in de week van 10 juni eerst drie dagen aan het huisje, waarna hij aan het werk ging bij de put van 'Ons L. Vrouwen huysken'. Verder werkte hij anderhalve dag 'int leggen vanden voet' van het heilig huisje. Het ging blijkbaar om een gemetselde voet. Ook steenhouwer Joris Dur en smid Henrick Cuysten werkten aan dit huisje.¹¹

Kaak én kapelletje?

Nu is het interessant dat in de Kroniek van Sint-Geertrui de volgende aantekening voorkomt: 'Eodem anno (dat wil zeggen in hetzelfde jaar, namelijk 1628) is de Kaeck gemackt op de Merckt ende een pomp met twee armen.'¹² Wat dat laatste betreft is de kroniek niet betrouwbaar, want de pompen op de put die water uit twee mondstukken gaven, waren al veel eerder in bedrijf en de pomp met twee zwengels werd pas in 1632 geïnstalleerd. Intrigerend is vooral de eerste vermelding. Waar de stadsrekening uit 1628 het heeft over een heilig huisje, vermeldt de kroniekschrijver de bouw van een kaak. Hier kunnen we uit afleiden dat in elk geval het 'nieuwe' Onze-Lieve-Vrouwehuisje als kaak dienst deed. Zou dat voordien dan ook het geval zijn geweest?

Eerder duikt de kaak prominent op in een stads-

In Het Noordbrabants Museum berust het bekende schilderij van de Bossche Markt van de hand van Abraham van Beerstraten uit 1665. Deze tekening lijkt sterk op dat werk en zal door dezelfde kunstenaar vervaardigd zijn. De pilaar rechts is als Onze-Lieve-Vrouwehuisje gebouwd in 1628. (Universiteitsbibliotheek Leiden)

rekening uit 1498. In dat jaar ontving Jan Heyns, de bekende loodsmester van de Sint-Jan, tevens bouwmeester van de kapel van de Illustre Lieve Vrouwe Broederschap, van de stad 36 Rijnguldens 'van dat hy den voet ende dat steenwerck vander kaken gemaict heeft ende den steen dair toe geleverd'.¹³ Over verdere leveranties aan de kaak lezen we niets, maar dat hoeft niet te betekenen dat die er niet waren. Bovendien vertonen de stadsrekeningen een hiaat tussen 1498 en 1500. Juist in die jaren is wellicht verder gewerkt aan de kaak.

En zo zou even voor 1500 op de Markt een paal of staketsel zijn neergezet waaraan overtreders werden vastgemaakt. Zij stonden 'aan de kaak', oftewel schandpaal, want iedereen mocht hen bespotten

of met voorwerpen bekogelen vanwege hun overtreding. Het stadsbestuur beschikte nog over een andere kaak. Molius meldt het geval van een vrouw die in 1512 op de Visbrug op de kaak ('caeck') werd gezet.¹⁴ Verder blijkt uit de stadsrekeningen dat in januari 1558 tijdens een hevige storm een kaak in het water was gewaaid. Deze houten kaak stond vermoedelijk op dezelfde locatie.¹⁵

Gezien de dubbele functie aan het begin van de zeventiende eeuw is het mogelijk dat ook het oude kapelletje reeds als kaak in gebruik was. De kaak van Jan Heyns uit 1498 zal ofwel de opvolger zijn van het Onze-Lieve-Vrouwehuisje op het pyron waar eind 1497 of begin 1498 een plakkaat aan bevestigd werd, ofwel hij verving alleen de voet van dat kapelletje.

Het gebouwtje dat dit zou opleveren past aardig bij het beeld dat het schilderij van de Lakenmarkt ons voorschotelt (circa 1530). Hier staat inderdaad een kapelletje op een hoge voet waaraan een kluister is bevestigd, een boei waar iemand die aan de kaak stond mee werd vastgezet. In elk geval had het huisje rond 1530 zowel een religieuze als een justitiële

Naast de kathedraal van Sevilla staat dit kapelletje. De bovenzijde van dit zeventiende-eeuwse Onze-Lieve-Vrouwehuisje (met Mariabeeld!) toont veel gelijkenis met het Bossche bouwsel op de vorige afbeelding. (Foto: Ronald Glaudemans)

functie. Het probleem is alleen dat op het schilderij de voet van het Onze-Lieve-Vrouwehuisje van hout lijkt te zijn, niet van het steenwerk dat Heyns gemaakt had.

Verwarring

Zowel in 1530 als in 1628 in raakten twee sferen elkaar bij het Onze-Lieve-Vrouwehuisje bijna letterlijk aan. De religieuze sfeer – het Mariakapelletje

– kwam erg dicht bij negatieve uitwassen uit de wereldlijke sfeer – de veroordeelde die bestraft werd. Wie vuilnis en stenen gooide naar iemand aan de kaak, zoals gebruikelijk was, kon gemakkelijk het fraaie kapelletje raken met daarin het beeld van de Heilige Maagd.¹⁶ Vandaag de dag zou menigeen dat als heiligschennis ervaren. En is het ook niet wat vreemd dat de mensen te schande werden gezet aan een zuil die tevens diende voor het ophangen van stedelijke mededelingen? Misschien moeten we het erop houden dat het de ongelukkigen die op de Markt aan de kaak stonden niet al te moeilijk werd gemaakt. Of zouden de reparaties van de glazen van het Onze-Lieve-Vrouwehuisje op de Markt te maken hebben gehad met harde voorwerpen die verkeerd neerkwamen?

Afbraak

Het Onze-Lieve-Vrouwehuisje dat in 1628 werd gebouwd bleef nog tientallen jaren op de Markt staan, maar al snel zonder Mariabeeld. Dat werd er door het protestantse stadsbestuur rond 1632 uit verwijderd. Ook andere heilige huisjes bleven nog staan. Dat bij de Gevangenpoort in de Hinthamerstraat bijvoorbeeld werd in 1634 nog door het Blok van de Markt gerepareerd.¹⁷

In de bijlage van de stadsrekening van 1632 staat dat in de week van 18 september 1632 het ‘heiligen huisken’ werd afgevoerd. Het moet hier zijn gegaan om het oude heilige huisje, dat werd afgebroken door dezelfde timmerlieden die het overvelven van de put onder de pomp voorbereidden. De put was geheel onder de pomp verdwenen en kon voortaan niet meer als de put van het Onze-Lieve-Vrouwehuisje worden aangeduid.¹⁸ In 1646 verscheen op de Markt een houten kaak, die vermoedelijk de justitiële taak van het voormalige kapelletje heeft overgenomen.¹⁹

Besluit

In de nabije toekomst verrijst op de Bossche Markt vlakbij de stadspuut een nieuw heilig huisje naar model van het kapelletje dat op het schilderij van de Lakenmarkt is afgebeeld. Samen met de put wordt het ongetwijfeld weer een bekend herkenningspunt in de binnenstad.

* Met dank aan Aart Vos, Jan Buiks en Ronald Glaudemans die nauw betrokken waren bij mijn onderzoeksrapport over de put en het Onze-Lieve-Vrouwehuisje op de Markt in 's-Hertogenbosch.

Impressie van de put met het Onze-Lieve-Vrouwehuisje zoals deze herbouwd zullen worden. (Reconstructie: BAM)

Noten

- 1 Stadsarchief (GAHT), Oud Stadsarchief (OSA) nr. 1355, Stadsrekening 1497/1498, fol. 67.
- 2 GAHT, OSA nr. 190, Geboeiboek 1541, fol. 7, 8 en Gebodenboek 1565 fol. 16.
- 3 GAHT, Archief Negen Blokken, Inventaris Van Rooy nr. 4, Rekening 1568/1569, fol. 126vo. Kaarsen en Jan den Hollander: Van Rooy nr. 3, Rekening 1556/1557, en Van Rooy nr. 5, Rekening 1579/1580.
- 4 GAHT, OSA nr. 1417, Stadsrekening 1565/1566, uitgaven allerhande zaken.
- 5 GAHT, Archief Negen Blokken, Van Rooy nr. 4, Rekening 1568/1569, fol. 124.
- 6 GAHT, Archief Negen Blokken, Van Rooy nr. 5, Rekening 1597/1598, fol. 108, 108vo.
- 7 GAHT, Archief Negen Blokken, Van Rooy nr. 5, Rekening 1603/1604, fol. 236.
- 8 GAHT, Archief Negen Blokken, Van Rooy nr. 5, Rekening 1606/1607, fol. 328; OSA nr. 1458 Stadsrekening 1606/1607.
- 9 GAHT, Archief Negen Blokken, Van Rooy nr. 6, Rekening 1611/1612.
- 10 GAHT, OSA nr. 177, Conclusieboek (uit handschrift Van Heurn, beschrijving 's-Hertogenbosch, fol. 174), Vergadering van de stad, 4 mei 1618, resolutie. OSA nr. 178, Conclusieboek, in marge: 'heijligen huijsken opde Merckt', Vergadering van vrijdag 17 maart 1628, resolutie.
- 11 GAHT, OSA nr. 1479, Stadsrekening 1627/1628, uitgaven aan metselen, opperen, kalk, en uitgaven allerhande zaken.
- 12 Kroniek St. Geertrui, 'Die Chronijcke der Stadt ende Meijerij van 's-Hertogenbosch', deel 2, 155 (digitale versie geraadpleegd).
- 13 GAHT, OSA nr. 1356, Stadsrekening 1498, fol. 44.
- 14 J.A.M. Hoekx e.a. (ed.), Kroniek van Molius, ('s-Hertogenbosch z.d.), p. 216, d.w.z. fol. 93, 94 in het originele handschrift.
- 15 GAHT, OSA nr. 1409, Stadsrekening 1557/1558, uitgaven allerhande zaken.
- 16 Vgl. J.J.M. van der Vaart, 'Mariakapelletje op de Markt. Iconografie van een marktkruis', in: *Bosche Bladen* 14 (2012), p. 7-13, met name 8-10. Hij gaat ervan uit dat het heilig huisje op de Markt een zg. marktkruis was, tevens in gebruik als kaak of schandpaal. Volgens het schilderij van de Lakenmarkt stond bovenop het kapelletje een kruis. Een marktkruis markeerde het rechtsgebied van de markt, de zogenaamde marktvrede.
- 17 GAHT, Archief Negen Blokken, Van Rooy nr. 7, Rekening 1633/1634, 14 november 1634, uitgaven aan reparaties.
- 18 GAHT, OSA nr. 1523, Bijlage stadsrekening 1631/1632, lijsten van timmerlieden.
- 19 GAHT, OSA nr. 1783, Bijlage stadsrekening 1645/1646, uitgaven aan timmerlieden, januari 1646.

Diefstal bij de posterijen

Een vergrijp van alle tijden

Huber van Werkhoven

'Rotte appels bij de post', kopte het Brabants Dagblad op 5 december 2012. De krant vervolgde: 'Sorteercentra van PostNL zijn een potentiële goudmijn voor boeven. [...] Een 23-jarige postsorteerder in Den Bosch werd in september betrapt op het openen van een pakketje om de inhoud te pikken. Elders bleek uit camerabeelden dat medewerkers 'juwelierspost' achterover drukten.' Dit kapen heeft naar het

schijnt zulke grote vormen aangenomen, dat de Federatie Goud en Zilver haar achterban van juweliers, horlogemakers en edelsmeden adviseerde geen zaken meer te doen met PostNL. Het laatste halfjaar zouden vermissing en diefstal aan de orde van de dag zijn. Ondanks dat iemand die wordt betrapt op diefstal ontslag krijgt op staande voet. En de zaak in handen wordt gegeven van de politie.

Op deze foto van de Hooge Steenweg uit omstreeks 1905 is links een pand met openstaande luiken te zien. Dit was het huis 'de Zijde Spek' dat van 1848 tot 1871 dienst deed als postkantoor en woning van de directeur. Later heeft Van Lanschot hier de oud aandoende trapgevels laten bouwen. Voor de Zijde Spek stond op 22 februari 1850 de soldaat Petrus Hoogervorst op wacht en deed een voor hem noodlottige greep in de brievenbus. (Foto: Stadsarchief)

Snaaien voor het goede doel

Het verschijnsel is niet van vandaag of gisteren. Interessant is wat J.G. Visser in 1968 schreef in zijn boek *PTT 1940-1945 beleid en bezetting*. Hij vertelt over overvallen door de illegaliteit op postkantoren en PTT-auto's. Daarbij ging het vooral om geld en distributiebescheiden ten behoeve van onderduikers. 'Stellig is het zo, dat een niet onaanzienlijk part van zulke verdwijningen geschiedde met illegale oogmerken. [...] Bedenklijk werd het echter, toen door een vervagend besef van mijn en dijn in oorlogstijd, gekoppeld aan de als maar slechter wordende voedseltoestand, bepaalde postale medewerkers het ontvreemden ten eigen bate, ook van landgenoten, tot hun credo maakten. Na de bevrijding moesten de normen van weleer voor enkelen nog eens op straffe wijze in herinnering worden gebracht.'

In *Hertogpost*, het maandblad van de 's-Hertogenbossche Filatelistenvereniging, vertelde de Boschenaar Karel de Rooij, een voormalige PTT-er, onlangs over de Postale Recherche die in 1948 werd opgericht: 'Aankankelijk was deze uitsluitend intern actief. Veel PTT-ers werden tijdens de oorlog in Duitsland tewerkgesteld. Daar waren ze gewend geraakt 'te snaaien voor het goede doel'. Toen alles weer bij 't oude was, bleek het noodzakelijk de bedrijfscultuur en -veiligheid aan te scherpen.'

Eerloos

Gaan we nog verder terug, dan zien we dat dezelfde ondeugd van alle tijden is. Een klein onderzoekje op de prachtige website Historische Kranten van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag leidde naar *De Noord-Brabanter: staat- en letterkundig dagblad*, van 8 februari 1851. Daarin staat te lezen dat het provinciaal gerechtshof van Noord-Brabant de gewezen directeur van het postkantoor te Oosterhout schuldig heeft verklaard aan 'het verduisteren of zich onregtmatig toeëigenen van eenen brief met geldswaarde op dat postkantoor bezorgd, en veroordeeld tot eene gevangenisstraf van zes achtereenvolgende jaren in een rasp- of tuchthuis. Tevens is de veroordeelde eerloos verklaard, en is er bevolen dat de gebruikelijke aanplakkingen van het vonnis in de gemeente Oosterhout en deze stad (d. i. 's-Hertogenbosch) zullen worden gedaan.' Sommigen zullen wellicht reageren: 'Dát waren nog eens tijden!'

Kruiwagenstraf

Een jaar eerder, op 30 april 1850, diende bij de provinciale krijgsraad van Noord-Brabant een geval van diefstal uit de brievenbus bij het postkantoor van 's-Hertogenbosch, met aanvankelijk nog veel zwaarder gevolg. De zaak veroorzaakte landelijk opschud-

Den 30 april 11. heeft de provinciale krijgsraad van Noord-Brabant, uitspraak gedaan in de zaak van P. H., oud 22 jaren, soldaat bij het flankbataillon van het 4^e regiment, in garnizoen binnen deze stad. De krijgsraad heeft den beklagde schuldig verklaard aan het ontvreemden van twee brieven, in een van welke zich een zestal wissels bevonden, die van het kantoor van den heer Spierings te dezer stede, in de brievenbus van het postkantoor alhier, waren bezorgd, alles gepleegd in den avond van 22 februari 11., tijdens de schuldigverklaarde aan het postkantoor op schildwacht stond.

Ingevolge requisitoir van den heer en m^r. Telders, anditeur militair alhier, is de aangeklaagde veroordeeld om met een strop om den hals aan de galg te worden gehangen dat er de dood na volgt.

De ter dood veroordeelde is, naar wij vernemen, van eene brave familie, en heeft zich steeds in den dienst goed gedragen. In de voorloopig door hem ondergane verhooren in deze zaak, heeft hij echter eerst alles halstarrig ontkend, en was vrij behendig met het vinden en geven van gepaste en verzonnen antwoorden, doch is later tot bekentenis gekomen, en zal nu ook nog het laatste middel dat hem overblijft bij de hand nemen om zijne veroordeeling door eene mindere straf te doen vervangen, te weten: de genade des konings afsmeeken.

Bericht in het Provinciaal Dagblad van Noord-Brabant en 's Hertogenbossche Stadscurant van 3 mei 1850 over het doodvonnis tegen P.H(oogervorst). (Stadsarchief)

Een zitting voor de krijgsraad. Uit: 'Toonelen uit het Strafrecht', 1841.

Sse. Kantoor der Maatschappij tot Exploitatie van Staatspoorwegen.

Hem. Kantoor der Hollandse IJzeren spoorwegmaatschappij.

Sw. Kantoor van eene andere dan de bovenvermelde spoorwegmaatschappijen.

Bo. Bijzondere telegraafonderneming.

Tfn. Kantoor met telefoondienst.

Indien het telegram niet bij een Rijkstelegraafkantoor is aangenomen, wordt, nevens het woord „Aangenomen”, een der bovenstaande verkortingen gesteld, tot nadere aanduiding van het Kantoor van afzending.

RIJKSTELEGRAAF.

KANTOOR TE

'S-HERTOGENBOSCH.

NB. Het Rijk vergoedt geene schade door het verminken, vertragen of verloren gaan van een telegram veroorzaakt. Terugbetaling van de seinkosten geschiedt voor elk telegram, dat na de aanneming verloren geraakt of aanzienlijk vertraagd is. Wegens verminking, tengevolge waarvan een telegram klaarblijkelijk zijn doel niet heeft kunnen bereiken, wordt alleen terugbetaling toegestaan voor telegrammen, waarvan de collationneering is verlangd.

sw uden TELEGRAM No 974

Aangenomen te Uden, den 5/ 1898, ten 30 m. des middags.

Ontvangen te 'S-HERTOGENBOSCH, den 19/ 1898, ten 8 14 m. des middags.

(De tijd, hierboven opgegeven, is, voor zooveel Nederland betreft, berekend naar den meridiaan van Greenwich.)

VERKORTINGEN
van
bijzondere aanwijzingen in
de telegrammen.

- BP. = Antwoord betaald.
- XP. = Bode betaald.
- DP. = Bestelgeld betaald.
- D. = Dringend.
- TC. = Collationneering betaald.
- TR. = Telegraaf restant.
- PG. = Poste restante.
- RO. = Open bestellen.
- MP. = Eigenhandig.
- TB. = Telefoonbestelling.

Officier van Justitie
Stouff
Petrus Wilhelmus Hoefs brievenbode
te Volkel Uden, heeft 31 Augs jl
Zyne woning verlaten, wordt verdacht
van verduistering van £ 177.10
ten nadeele van de Administratie
Signalement: 37 jaar lang 1.70 Ab
donkerblond haar zonder knevel flink
gebouwd slug in Zyn beweging gekleed:
Met donkerblauwe Kalbertjas besteller
stof en donker grijze katoenen broek
met vest. Is vergezeld van Magdalena
Beckmans 25 jaar gekleed met japon
van groene stof. ~~Het~~ Het vermoeden
bestaat zij naar Noord Amerika
gaan. Opsporing en overbrenging
verzocht. Wachtmeester Derijde

Voor afschrift:

Telegram van de marechaussee te Uden naar Justitie te 's-Hertogenbosch van 5 september 1898 betreffende de verdwijning van P.W. Hoefs. 'Het vermoeden bestaat zij naar Noord Amerika gaan. Opsporing en overbrenging verzocht.' (BHC, Archief Rechtbank 's-Hertogenbosch, toegang 24, inv.nr. 734, rol 2322)

Deze postkwitantie ad f162,23 deed Hoefs de das om. De kwitantie is gebruikt als wissel: Hoefs had het geld geïnd bij Aldenhuizen te Volkel, en de bedoeling was dat hij het bedrag af zou dragen aan de briefgaarder van Uden die op zijn beurt moest zorgen dat het geld bij kolenhandel Peeters in Den Bosch kwam. Hoefs hield echter het geld bij zich en vertrok er snel mee naar Duitsland. (ВНІС, Archief Rechtbank 's-Hertogenbosch, toegang 24, inv.nr. 734, rol 2322)

ding en werd in alle kranten verslagen. De dader was een soldaat bij het flankbataljon van het 4e regiment, onderdeel van het garnizoen binnen de vesting. De processtukken liggen in het archief van de krijgsraad dat is ondergebracht bij het Brabants Historisch Informatie Centrum (ВНІС). Petrus Hoogervorst heette de gedaagde.¹ Het *Stamboek van de onderofficieren en manschappen van mindere graden* vermeldt dat hij 21 jaar oud was, afkomstig uit het Zuid-Hollandse dorp Wateringen. Klein van gestalte (1,64 m. lang), roodharig en pokdalig. Hij was loteling der lichting 1848 en had getekend voor zes jaar militaire dienst.

Op de avond van 22 februari 1850 stond hij op wacht voor het postkantoor, toen een bediende van de koopman N. Spierings twee brieven met een aantal wissels in de brievenbus wierp. Hoogervorst kwam op het kwade idee de brieven weer uit de bus te halen. Het lukte hem² en hij nam ze mee naar de kazerne. Op de avond van de volgende dag ging hij op pad met twee van de gestolen wissels en probeerde deze op verschillende kantoren te gelde te maken. Hoogervorst, die als velen in die periode analfabeet was,³ kwam toen per ongeluk bij het kantoor van Spierings, dezelfde die een dag eerder die wissel had willen versturen. De soldaat werd daarop gearresteerd. Aanvankelijk ontkende hij en kwam met een verzonnen verhaal over een persoon die een brief bij het postkantoor opende, de inhoud uitnam en, om zijn stilzwijgen te kopen, hem de wissel had gegeven.

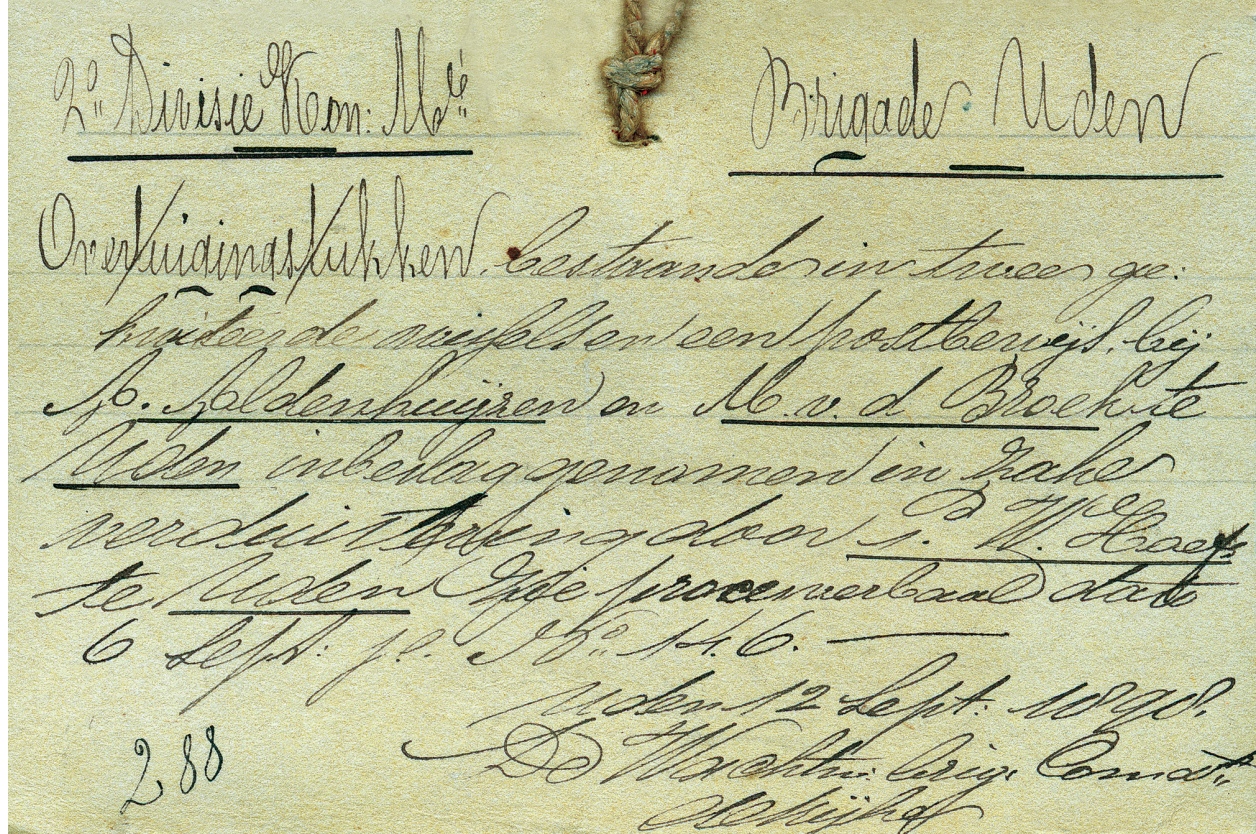
Tijdens de zitting legde hij echter een volledige bekentenis af. Afgezien van de ene wissel die hij had aangeboden aan de heer Spierings, zou hij de overige papieren hebben verscheurd en vernietigd.

De krijgsraad oordeelde zwaar over het feit dat hij juist had bestolen die hij had moeten bewaken en beschermen. Hebzucht was zijn enige motief en de raad kon geen enkele verzachtende omstandigheid constateren. De krijgsraad verklaarde hem ten slotte 'vervallen van den militairen stand' en veroordeelde hem 'tot de straf des doods met den strop'.

In de pers was vervolgens te lezen dat Hoogervorst van een brave familie was en zich in dienst steeds goed had gedragen. Hij zal nu 'het laatste middel dat hem overblijft bij de hand nemen om zijne veroordeling door eene mindere straf te doen vervangen, te weten: de genade des konings afsmeeken.' Zijn poging slaagde. Het *Provinciaal Dagblad van Noord-Brabant en 's-Hertogenbosche Stadscourant* schreef op 23 augustus 1850, dat het Zijne Majesteit heeft behaagd de straf des doods 'te verwisselen in vijf jaren kruiwagenstraf, met instandhouding der mede tegen hem uitgesproken vervallenverklaring van den militairen stand.'

Leedwezen

Het ВНІС bewaart het volledige procesdossier van de 'verduistering door een ambtenaar'. Achter alle zakelijke juridische formuleringen lijkt een dramatische liefdesgeschiedenis schuil te gaan. De zaak diende op 9 januari 1900 bij de arrondissementsrechtbank in 's-Hertogenbosch. Daar stond Petrus Wilhelmus Hoefs terecht. De man was 38 jaar oud en sinds 1892 in dienst als postbode. Hij deed de eerste bestelling in de kom van Uden en de gehele bestelling in Volkel. Maar op 31 augustus 1898 vertrok hij met de noorderzon uit Volkel. Zijn vrouw, Anna Siroen, en kinderschaar liet hij in Uden achter. Onder een valse naam had hij samen met ene Magdalena Beckmann de wijk genomen naar Duitsland met medeneming van f 177,10 – het bedrag dat hij die dag had geïnd aan postkwitanties en de geschatte opbrengst van zijn postzegelkas. De twee werden gesignaleerd in Duisburg en Düsseldorf en kwamen uiteindelijk terecht in Kevelaar. De buit raakte natuurlijk op. En Hoefs nam contact op met zijn ouders. 'Zijne huisvrouw' was niet genegen zijn

opsporing te helpen bevorderen. Maar zijn vader, die net als zijn moeder overtuigd was dat het verblijf in Duitsland van zoonlief onmogelijk werd, wist hem te overreden zich aan te geven. Uit eigen beweging kwam hij naar 's-Hertogenbosch. Tijdens het verhoor bekende hij en betuigde spijt: 'Door verleiding ben ik er toe gekomen om te doen zoals ik hierboven heb erkend en ik heb groot leedwezen van hetgeen ik misdaan heb.' De officier eiste een gevangenisstraf van 1 jaar en 8 maanden 'met ontzetting van het recht om ambten te bekleeden.' Hoefs werd veroordeeld tot een jaar gevangenisstraf. Nadat hij zijn straf had uitgezeten, werd hij thuis kennelijk weer in genade aanvaard. Want na zijn terugkeer baarde zijn vrouw Anna op 18 november 1901 hun jongste kind. Niet lang daarna, op 11 februari 1903, overleed Petrus Hoefs op 41-jarige leeftijd.

Lamlendigheid

Wat Hoefs deed in 1898 is slechts kinderspel vergeleken met wat een 43-jarige Bossche postbezorger onlangs uithaalde. Een maandlang, van half november tot 10 december 2012, hield deze man thuis post en pakketjes achter. De zaak kwam aan het licht na klachten van mensen die betalingsherinneringen op de deurmat kregen van rekeningen die ze nooit hadden ontvangen. In de woning van de postbezorger werden ongeveer 2.000 niet-bezorgde poststukken gevonden. De man werd eerst op non-actief gesteld en vervolgens ontslagen. Omdat een tiental geopende pakketjes werd aangetroffen is bij de politie aangifte van diefstal gedaan.

Een woordvoerster van PostNL vertelde over de

Omslag van het mapje met de 'Overtuigingsstukken bestaande in twee gekwiteerde wissels en een postbewijs [...] inzake verduistering door P.W. Hoefs te Uden'. (BHC, Archief Rechtbank 's-Hertogenbosch, toegang 24, inv.nr. 734, rol 2322)

man in kwestie: 'Hij had besloten om niet elke dag alles te bezorgen. Soms deed hij dat een dag later. Maar het kwam ook voor dat de post helemaal niet werd bezorgd. De reden daarvan is niet duidelijk. Ja, je zou het lamlendigheid kunnen noemen.' PostNL heeft ervoor gezorgd dat de achterstallige post alsnog is bezorgd. Het ging daarbij om bijna 450 adressen in de wijken het Zand, Vughterpoort, de Muntel en de Vliert.

Noten

- 1 In de Bossche kranten werden alleen zijn initialen P.H. genoemd; elders in het land zijn volledige naam.
- 2 Een jaar later zou hem dat niet meer zijn gelukt. In 1850 werd de nieuwe postwet van kracht. Deze voorzag onder andere in de invoering van postzegels. Dat zou een grote toename tot gevolg hebben van gefrankeerde post. Die hoefde niet aangeboden te worden aan de balie van het postkantoor en kon in de brievenbus worden geworpen. Daarom werd voorzien in plaatsing van gietijzeren staande brievenbussen ter vervanging van eenvoudige kleine houten exemplaren. Bij het Bossche postkantoor werd een gietijzeren brievenbus in gebruik genomen op 14 januari 1851. A.W.P. Arts, *Het brievenpostwezen te 's-Hertogenbosch* ('s-Hertogenbosch 1978), p. 110.
- 3 Toen Hoogervorst aankwam in 's-Hertogenbosch werd een verklaring opgesteld dat hem de krijgswetten zijn voorgelezen en dat hij zich daarnaar zal gedragen. Hij tekende met een kruisje. Daarbij staat de aantekening: 'Kan niet schrijven'.

Binnenkomer

Wie op een zonnige ochtend vanaf het station richting de binnenstad loopt, ziet hoe het zachte tegenlicht de gladde grijze granieten stenen van het trottoir doet oplichten en de stad een uitstraling geeft die je eigenlijk alleen kent van Zuid-Europese steden. Den Bosch wordt ineens Bois le Duc, een sluimerend vakantiegevoel borrelt naar boven. Dit gevoel wordt versterkt wanneer je op die majestueuze Wilhelminabrug staat en links en rechts de lommerrijke oevers van de Dommel op je laat inwerken. Het enige dat een beetje detoneert in dit statige stadsbeeld is die groengrijze puist van bakstenen die rechts van de brug, ter hoogte van de Sint-Jansstraat in de Dommel uitsteekt. Voor een waarlijk hertogelijke entree zou dit uitpuilend stadswefsel nog even mogen worden weggesneden door de stadschirurgijn.

Wat veel mensen echter niet weten, is, dat nauwelijks 150 jaar geleden dit stadsbeeld er totaal anders uitzag en dat het groengrijze rudimentaire uitsteeksel een cruciale rol speelde. Om te beginnen was er helemaal geen glimmend trottoir en geen Wilhelminabrug. De huidige brede toegang tot de stad was niet meer dan een smalle steeg, die vermoedelijk sterk naar vis stonk aangezien zij werd aangeduid als Bokkingstraatje of Haringgangske en uitkwam op de vismarkt.

De Dommel was geen kittig stromende rivier maar bij hoogwater een grote lusteloze plas waar bijna het volledige Stationskwartier in paste en waarvan de golven zachtjes tegen de roltrappen van het huidige station klotsten. Het station stond er toen overigens ook niet want op deze plaats vond je hoofdzakelijk drassige weilanden met daartussen een landelijk weggetje dat zich met een aantal genoeglijke bochten om Klein en Groot Deuteren in de richting van Vlijmen kronkelde. Die groengrijze puist tot slot, was niks minder dan het Sint-Jansbolwerk met daarop de Sint-Janspoort. Deze poort, en diens voorganger de Koepoort, vormde vanaf 1350 de enige toegang tot de stad vanuit het westen. Het uitstekende bolwerk werd 150 jaar later aangelegd. Aanvankelijk stak men hier via een kleine brug de Dommel over maar in de achttiende eeuw werd het gebied ten westen van de stad omwille van de verdediging voorzien van een even ingenieus als ingewikkeld systeem van laaggelegen gebieden,

Het bij de Sint-Janspoort tevoorschijn gekomen keienvloertje.
(Foto: BAM)

open water, hoekige ravelijnen en lunetten. Kwam je uit het westen dan liep je over een 230 meter lange dijk en vervolgens over een 120 meter lange hindernisbaan bestaande uit verschillende bruggen en verdedigingswerken om ten slotte door de Sint-Janspoort de stad binnen te komen.

Inmiddels is men druk bezig om het bolwerk weer in oude luister te herstellen en te combineren met een horecafunctie. Tijdens opgravingen kwam een prachtig keienvloertje tevoorschijn dat als bestrating had gefunctioneerd en dat glom van de miljoenen trippen en klompen die er in een paar eeuwen overheen waren geschoven. Gelukkig wordt het keienvloertje opgenomen in de nieuwbouw dus mocht u een keer van plan zijn om in het nieuwe Sint-Jansbolwerk te gaan eten of drinken dan vraag ik u vriendelijk uw klompen aan te trekken en eens flink over de keien te klossen. Behalve dat u hiermee slim de aandacht van het bedienend personeel trekt, zorgt u er tevens voor dat dit belangrijke stukje stadsgeschiedenis zijn glans behoudt.

Deze poort vormde de entree van de in 1888 gebouwde polikliniek en mortuarium. Later fungeerde dit alleen als mortuarium. In 1976 werd het pand sterk ingekort en de poort verplaatst naar de zuidelijke gevel van het resterende gedeelte. (Foto: Olaf Smit)

Hoe gek kan het gaan? Terwijl aan de ene kant het voormalige Groot Ziekengasthuis staat te verloederen – tot ergernis van iedereen die 's-Hertogenbosch een warm hart toedraagt – valt de andere kant in de prijzen... Voor die andere kant moeten we naar het Burgemeester Loeffplein. Daar ligt de oudbouw van wat eens een van de oudste ziekenhuizen in Nederland was, die de 'LEEGaward 2013' ten deel viel voor de creatieve invulling van monumentale gebouwen als het Mariapaviljoen, dat met zijn sfeervolle horecabestemming model staat voor die creatieve invulling.

GZG-terrein

Een prijs voor... leegstand

Volgens de oudste bronnen is het Gasthuis van 's-Hertogenbosch er minstens al sinds 1274. Behalve het Mariapaviljoen zien we er nog het stergebouw – het hart van het gasthuis met zijn vier radialen die evenzoveel paviljoens huisvestten – de oude apotheek, het zusterhuis met zijn neogotische kapel. En dan is er nog de voormalige polikliniek aan de Nieuwstraat, die van 1932 dateert en waarmee het Groot Zieken-gasthuis indertijd een nieuwe entree kreeg. De oude entree, de Gasthuispoort uit 1661, staat nog altijd een pronkstuk te zijn aan het eind van de Gasthuisstraat, een zijstraatje van de Hinthamerstraat. Samen met de oude apotheek en het regentenhuis naast de waterpoort representeert de Gasthuispoort de oudste bebouwing van het Gasthuis. Op dit gedeelte van het GZG-terrein staat behoud voorop. De kolos op de hoek Zuid-Willemsvaart/Tolbrugstraat, die aan het eind van de jaren '60 van de vorige eeuw werd gebouwd, staat echter met toenemende smart te wachten op de slopershamer. De twee beddenhuizen, bezoekershal en binnentuin moeten samen met de voormalige verpleegstersflat Bloemenkamp aan de overkant van de Tolbrugstraat, ruimte bieden voor nieuwbouw door de aannemerscombinatie Heijmans-BAM, die het ziekenhuiscomplex al in 1995 aankocht.

Waardevol

Van nieuwbouw is vooralsnog niets gekomen, omdat de economische crisis van de afgelopen jaren eventuele investeerders eerder wegjoeg dan aantrok. De Bijenkorf die plannen had voor een grote vestiging in 's-Hertogenbosch trok zich terug, Hotel Central zag af van uitbreiding, de bibliotheek- en stadsarchiefplannen werden nog eens tegen het licht gehouden.

Kort door de bocht: alle plannen en ontwerpen, tekeningen en foto's moesten van tafel. 'Het GZG-terrein is weer terug bij af,' bevestigt architect Mathieu Fraaije uit Waalre. Hij kwam hier in 2003 vanwege zijn specialisme Onderzoek en Restauratie met de opdracht 'alle monumentale gebouwen in kaart te brengen'. 'Dit is een enorm werk voor ons', vertelt Fraaije, die zich bijgestaan weet door

bouwhistoricus Harry Boekwijt, 'adviseur van de gemeente, afdeling BAM, uit het oogpunt van bouw-historie en monumentenzorg'.

Fraaije: 'We volstaan niet met een inventarisatie van wat er nog is. We hebben een gedetailleerd onderzoek gedaan om te kijken hoe waardevol een en ander is.' Harry Boekwijt vult aan: 'Zo'n gedetailleerde waardestelling heb je nodig om vast te stellen wat je laat staan en wat je weghaalt. Wat is zo waardevol dat je er niet aan mag komen? In de loop van de tijd zijn er natuurlijk allerlei aanpassingen gedaan, al naargelang de cultuur van het ziekenhuis op dat moment. Daarin ging men heel pragmatisch te werk. Wij zijn op zoek gegaan naar het origineel.'

'Op de gebouwen van eind jaren '60 en later na zijn de onderdelen van het oude GZG-complex allemaal tot beschermd monument verklaard. Maar het is een allegaartje van verschillende gebouwen en functies. Die functies zijn in de loop van de tijd bovendien nogal eens veranderd. De ziekenhuizen veranderden en de gebouwen veranderden mee. Het is daarom van het allergrootste belang de bouwgeschiedenis meer gedetailleerd in beeld te brengen.'

Het toeval wil dat Harry Boekwijt bezig is de laatste hand te leggen aan een transcriptie van een oud handschrift van de Bossche geschiedschrijver Van Heurn, die ons naast zijn standaardwerk *Historie*

Het Mariapaviljoen is in 1915 verzeen als gebouw voor besmettelijke zieken. Tegenwoordig is hier een restaurant gevestigd. (Foto: Olaf Smit)

Op deze foto is een gedeelte van het zogenaamde stergebouw afgebeeld. Het dateert uit 1911 en kort daarna wordt het merendeel van de oude gasthuispanden gesloopt. Er komt dan tevens een groot zusterhuis met nieuwe kapel (zie foto op achterzijde). Het ligt in de bedoeling dat de monumentale gebouwen op het terrein zoals stergebouw, zusterhuis, mortuarium en Mariapaviljoen in de toekomst behouden blijven. (Foto: Stadsarchief)

In dit hoekje staan nog enige oude gebouwen van het GZG overeind: links de achterzijde van de gasthuispoort (1661) in de Gasthuisstraat, dan de ingang van de apotheek en apothekerswoning (1880), vervolgens de portierswoning (gedeeltelijk 1727). Daarnaast de oude apotheek (het lage gebouw, vermoedelijk uit 1780) en ten slotte de kopgevel van het regentenhuis uit 1492. (Foto: Olaf Smit)

der stad en Meyerye van 's-Hertogenbosch, ook nog eens afzonderlijk de geschiedschrijving van de stad heeft nagelaten. 'Daarin wordt ook het GZG minutieus beschreven, bijna kamer voor kamer'. Thieu Fraaije is er maar al te blij mee: 'Het is voor de beeldvorming van de oude situatie belangrijk te kunnen beschikken over alle bronnen.'

Onderzoek

De BNA-architect blikt terug: 'Met niet meer dan enkele blauwdrukken zijn we indertijd aan de slag gegaan. Intussen hebben we een kamer vol maquettes, plannen, ontwerpen van gebouwen en wat al niet meer. We hebben een heel archief opgebouwd.' Maar meer dan archief is het feitelijk niet: 'Door de economische malaise, die een streep door de plannen heeft gehaald, staat de voortgang al enkele jaren stil.' Dat wil gelukkig niet zeggen dat de afgelopen jaren verloren zijn gegaan. 'Intussen hebben we historische inventarisaties gedaan van monumentale gebouwen in de binnensteden van Tilburg en Eindhoven. De studies naar herbesteding die we elders hebben verricht kun je zien als

voorlopers van het waardeonderzoek dat we nu hier op het GZG-terrein uitvoeren.'

Bij het in kaart brengen van de monumentale gebouwen op het GZG-terrein heeft er als het ware een revolutie plaatsgevonden in de wijze waarop gebouwen worden ingemeten. 'Wat vroeger met de duimstok gebeurde, doen we nu met de modernste technologieën.' Aanvankelijk met apparatuur zoals scheepsbouwers in Rotterdam gebruiken voor het digitaal inmeten van ruimten. Maar die methode leverde toch niet de precisie die bij een monument hoort. De firma die dit deed kon niet het gedetailleerde resultaat leveren dat we nodig hadden. Zodat we opnieuw moesten gaan zoeken. Uiteindelijk zijn we bij Ellips Topografie in Gent uitgekomen, dat de techniek van het digitaal meten van monumenten een stuk verder en beter had ontwikkeld. Dit bureau maakt onder meer 3D-versies van de monumenten.' Met bewondering voegt Thieu Fraaije hier nog aan toe: 'We hebben het hier over de nieuwste technieken, zoals in dit geval het zogeheten Leica Cloud Worx-systeem. Het zou te ver voeren het allemaal uit te leggen, maar ik kan je verzekeren dat het zeer

*Het voormalige mortuarium, sinds enige tijd omgedoopt in ARTuarium. Het biedt nu onderdak aan kunstenaars en muzikanten.
(foto Olaf Smit)*

knap is wat ze doen. Het is een wereld van verschil met het traditionele meten. We hebben twee jaar lang alleen maar gemeten, vaak tot laat in de avond.' Het werk van Thieu Fraaije, die zich overigens nog altijd met gepaste trots 'een ambachtelijke man' noemt – vooral in de monumentensector – is daarmee ook geëvolueerd. 'Wij hebben nu meer een coördinerende rol.'

Verkenning

Op basis van de resultaten van het meetwerk van Ellips heeft vervolgens het gerenommeerde Bossche architectenbureau De Twee Snoeken met zijn ASD-methodiek het benodigde tekenwerk geleverd, de bouwkundige uitwerking van de meetresultaten. 'Daardoor konden we bijvoorbeeld ook de opmetingen van nu vergelijken met die op de kadastratekeningen van 1823, zodat we precies kunnen zien waar de bestaande bebouwing afwijkt van de oorspronkelijke. We zien wat van de bestaande bebouwing origineel is en wat latere toevoegingen zijn. Zo kunnen we waar nodig een volledige reconstructie maken.'

Samenvattend spreekt Thieu Fraaije van 'een bouw-historische verkenning. Door ons onderzoek naar de gebouwen kunnen we de waarde bepalen en voorstellen ontwikkelen voor de herbestemming van die gebouwen en de uitvoering daarvan.' De bouwontwerpen moeten echter wachten op de besluitvorming over wat wel en wat niet mag en kan op het GZG-terrein.

Eén van de kwesties waar binnen die besluitvorming een antwoord op zal moeten worden gegeven betreft de mogelijkheid om ter plaatse een gedeelte van de gedempte Binnendieze weer open te leggen. En dan niet zomaar een stukje, blijkt uit de visie van de bouwhistoricus Harry Boekwijt, maar een gedeelte dat langs de dertiende-eeuwse stadsmuur liep en daar fungeerde als vestinggracht. 'Door hier een deel van de Binnendieze te reconstrueren kun je ook de plaats van de eerste Bossche stadsmuur zichtbaar maken.'

Nieuws van de Boschboom

Bosch heeft weer wat:

Lezingenweekend:

11-12 januari 2014

Het Jheronimus Bosch Art Center organiseert, i.s.m. Cultuurhistorische vereniging 'De Boschboom', het Stadsarchief 's-Hertogenbosch en de afdeling bouwhistorie, archeologie en monumenten (BAM) een lezingenweekend.

(Den) Bosch heeft weer wat te delen met velen: in het weekend van 11 en 12 januari 2014 nodigen we u uit om te komen genieten van allerhande verhalen, historische feiten en anekdotes in boeiende verpakkingen. Eén weekend vol beeldende woorden en sprekende beelden: luisteren, kijken, genieten, ontmoeten en delen.

Zeventien sprekers verzorgen voor u een keur aan lezingen:

Harry van den Berselaar, Jac. Bie-mans, Willeke Cornelissen, Coen Free, Frans van Gaal, Ronald Claudemans, Ed Hoffman, Theo Hoogbergen, Wies van Leeuwen, Herman Lerou, Jan van Oudheusden, Tom Sas, Jeff van Schijndel, Cees Slegers, Peter Verhagen, Vincent Verstappen en Erwin Verzandvoort.

Dat zijn in totaal 23 inleidingen over onder andere:

's-Hertogenbosch als Spaanse, katholieke of protestantse stad, Lucebert, Pierre Cuypers, Adriaen van Wesel, Molenschott en Antoon Coolen, de Sint-Jan, Oostenrijkse vluchtelingen tijdens

wo 1, kloosters, Binnendieze en neo-gotiek.

Kijk voor een volledig overzicht op de website van de Cultuurhistorische vereniging 'De Boschboom': www.boschboom.nl

Kosten: slechts € 5,- per inleiding/sessie, inclusief koffie of thee. Er zijn echter drie lezingen die twee uur in beslag nemen. De kosten hiervoor bedragen derhalve € 10,-.

Geïnteresseerd?

- Vrije keuze uit één tot acht lezingen;
- Discussie tijdens lezingen en in pauzes;
- Leerrijk, interessant en gezellig;
- Ontmoeting met vele aardige, kritische en geïnteresseerde mensen.

Inschrijven via het online inschrijfformulier, te vinden op www.boschboom.nl

Nieuws van de BAM

Archeologisch onderzoek Parkeergarage Vonk en Vlam

Ronald van Genabeek

Op dit moment wordt hard gewerkt aan de bouw van de parkeergarage Vonk en Vlam. Omdat de parkeergarage en dan met name de toegangen gerealiseerd worden ter plaatse van de vestingwerken vormt archeologisch onderzoek een belangrijk onderdeel van het totale project. Het grootste deel van het archeologische veldwerk is inmiddels afgerond en we kunnen de voorlopige resultaten presenteren. Het onderzoek heeft zich toegespitst op vier locaties, ieder met zijn eigen problematiek en vraagstelling.

De eerste locatie is de bouwput van de parkeergarage zelf. Deze ligt ter plaatse van de voormalige stadsgracht. Al tijdens eerdere onderzoeken was gebleken dat de gracht in de loop der eeuwen grondig was schoongehouden en dus nauwelijks oude vullingslagen bevatte. De gracht is rond 1902 gedempt met schoon zand uit het Drongelens Kanaal en archeologisch eigenlijk niet zo interessant. Het archeologisch onderzoek beperkte zich daarom tot het onderzoeken van de grond die bij het uitgraven van de parkeerkelder naar boven kwam. Dit zand wordt onder water door middel van een soort grote stofzuiger opgezogen en over een zeef gestort waar de grotere brokken achter blijven. De aannemer, Heijmans, leverde zijn medewerking om hierbij zoveel mogelijk vondsten te verzamelen. Tot onze grote verbazing kwamen op de zeef geen middeleeuwse scherven tevoorschijn maar bot-

ten en vuursteen van 10.000-en jaren oud. De botten zijn afkomstig van mammoeten, wolharige neushoorns, oerossen en reuzenherten die hier zo'n 40.000 tot 70.000 jaar geleden rondliepen. Ze werden op een diepte van 9-10 meter opgezogen. Tussen de botten kwam ook vuursteen tevoorschijn dat hier is achtergelaten bij het maken van vuurstenen werktuigen. Het is inmiddels duidelijk dat dit vuursteen uit dezelfde periode dateert en afkomstig is van Neanderthalers die hier op de grote dieren kwamen jagen. Nader onderzoek moet duidelijk maken hoe bijzonder deze uitzonderlijk goed geconserveerde vondsten uit een

vermoed kampement van Neanderthalers zijn en wat de betekenis is voor de geschiedschrijving van de stad en omgeving.

De tweede archeologisch interessante locatie is Bastion Baselaar. Dit bastion is in 1624 aangelegd tegen de buitenzijde van de middeleeuwse stadsmuur. Het onderzoek was onder andere gericht op de funderingstechniek van de bakstenen keermuur. Tot onze grote verbazing bleek dit bastion in eerste instantie geheel uit aarde bestaan te hebben en is pas later een keermuur toegevoegd. Dit is anders dan bijvoorbeeld bij Bastion Antonie en Bastion Vught dat

in eerste opzet bestond uit alleen een stenen muur, zonder aarde aan de binnenzijde. In het begin van de zeventiende eeuw was de dreiging voor vijandelijke aanvallen op de stad groot. In korte tijd moesten daarom de vestingwerken verbeterd worden, onder andere door het aanbrengen van de bastions. Vermoedelijk heeft men in die tijd gebrek gehad aan voldoende bouw materiaal (stenen en grond) om de bastions allemaal volledig volgens de geldende

De bij het Vonk en Vlam terrein opgegraven binnenzijde van de Middeleeuwse stadsmuur. (Foto: BAM)

normen te bouwen: een stenen om-muring, geheel opgevuld met grond en voorzien van aarden wallen. Om het beschikbare materiaal zo goed mogelijk te gebruiken heeft men er dus voor gekozen een deel van de bastions alleen met baksteen en een deel alleen met aarde aan te leggen. Pas later zijn de bouwwerken verder afgemaakt.

De derde onderzoekslocatie was gelegen aan de binnenzijde van de Middeleeuwse stadsmuur, ter hoogte van de Toren voor de Judasbrug. Voor de voetgangers-toegang naar de garage zou de binnenzijde van de muur over een lengte van ongeveer 90 m worden vrijgelegd. Het huidige maaiveld ligt veel hoger dan dat uit de Middeleeuwen en bij het uitgraven kwam dan ook een groot deel van de Middeleeuwse muur weer in het zicht (zie afbeelding op pagina 147). Deze bestaat uit een dikke bakstenen muur met aan de binnenzijde zware kolommen die oorspronkelijk verbonden waren door bogen. Hier overheen liep dan een looppad, de zogenaamde weergang waarop de verdedigers konden lopen. In de muur onder de bogen zaten schietgaten. Om op de weergang te komen was in één van de kolommen een trap opgenomen. Deze was bij eerder onderzoek in 1997 al ontdekt. De

constructie van de muur kon nu over een grote lengte worden onderzocht en ook de opbouw van de aarden wal tegen de binnenzijde van de muur leverde veel informatie op. Het is vreemd dat nergens een loopniveau is gevonden dat gebruikt werd tijdens het functioneren van de muur: sterker nog, het gebied binnen de muur lag zo laag dat het vaak onder water stond en dat water dus zowel tegen de binnenzijde als tegen de buitenzijde van de muur stond. De muur was daardoor ook aan de binnenzijde nogal aangetast. Hoe de verdedigers dan de trap moesten bereiken en de schietgaten moesten gebruiken is nog steeds onduidelijk. Ook het recente onderzoek heeft hierop geen duidelijk antwoord kunnen geven.

Ook de vierde onderzoekslocatie leverde niet alle informatie op waarop werd gehoopt. Het betreft het deel van de Casinotuin dat zou worden afgegraven om door middel van een flauwe helling de ingang van de garage te kunnen bereiken. Bij het onderzoek dat

Onderkaak van een mammoetbaby, circa 40.000-80.000 jaar oud. De mammoet overleed ongeveer zeven maanden na zijn geboorte. In Nederland zijn slechts enkele exemplaren gevonden. (Foto: G. de Graaf)

hier werd ingesteld bleek dat het laaggelegen gebied binnen de muren zich ook hier voortzette. Pas aan het eind van de achttiende en negentiende eeuw is het gebied opgevuld met voornamelijk schoon geel zand, vermengd met een geringe hoeveelheid stadsafval. Het gebied moet dus lange tijd vrijwel ongebruikt binnen de muren hebben gelegen. Zelfs als bleekveld of moestuin zal het meestal niet geschikt zijn geweest.

Zoals wel vaker bij archeologisch onderzoek blijft het moeilijk te voorspellen wat er zal worden aangetroffen en leveren sommige delen veel meer informatie dan verwacht terwijl we op andere punten met vragen blijven zitten. Dit maakt het vak nu juist zo spannend.

Nieuws van het Stadsarchief

Aanwinsten

- Archief Rouppe van der Voort (familiearchief en aanvulling archief loodfabriek), ca. 1700-2010, 10 m, in bruikleen ontvangen van mevr. M. Rouppe van der Voort (nog niet raadpleegbaar)
- Archief Centrum Beeldende Kunst 's-Hertogenbosch, 2003-2013, 0,25 m, ontvangen van dhr. M. van Boven uit Sint-Michiëlsgestel
- Diverse losse stukken behorende tot de oud- en oud-rechterlijke archieven van Bokhoven en Engelen, aangetroffen bij de inventarisatie van het oud-rechterlijk archief van Vlijmen, 17e-18e eeuw, 0,12 m, ontvangen van het Streekarchief Land van Heusden en Altena (nog niet raadpleegbaar)
- Collectie Damen: archiefmateriaal en documentatie betreffende diverse (jeugd)organisaties binnen de parochie H. Antonius van Padua in de Muntel, 1946-1995, 0,2 m, ontvangen van dhr. M. Damen
- Collectie Stichting Piet Verdonk, overzicht van de werken van deze beeldhouwer (beschrijvingen, foto's), met database, ca. 1930-2013, ca. 1,5 m
- Aanvulling collectie A.P. van Rosmalen betreffende diverse politieke partijen, ca. 1960-2013, ca. 1 m, ontvangen van dhr. A.P. v. Rosmalen (nog niet raadpleegbaar)
- Collectie betreffende de families Sterk, Sedee en Heesbeen, en de Tarcisiusgroep van de verkeners, ca. 1930-1980, 0,2 m, ontvangen van dhr. Sterk uit Bommel
- Collectie C. Kuys, boekbinder bij het Stadsarchief († 1976): 2 kunstwerken in leer van de Moriaan en het Stadhuis, en fotoalbums, o.a. van de viering van zijn 80e en 85e verjaardag bij het archief, 1965-1972, 0,2 m, ontvangen van mevr. Ebeling-Kuys
- Knipselverzameling rc Den Bosch, ca. 1991-heden, 1,5 m, ontvangen van dhr. L. Ruzius uit Rosmalen
- Kopieën uit het oorlogsdossier van J.F.A.M. Mertens, toenmalig directeur van de Nederlandse Middenstandsbank alhier, 1940-1945, ca. 0,1 m, ontvangen van zijn zoon dhr. R. Mertens (het complete originele dossier berust bij het NIOD) (nog niet raadpleegbaar)
- Dagboeken van L.W. Beekman uit de Tweede Wereldoorlog, 3 cahiers, ontvangen van dhr. Scheffers
- Digitale groepsfoto van zusters met weesmeisjes op een binnenplaats (waarschijnlijk van huize Sint Agnes), jaren 1920, ontvangen van dhr. W. Jansen uit Berkel-Enschot
- Kleurenaffiches van concerten in de Willem II-concertzaal, jaren 1990, 15 stuks, ontvangen van dhr. L. Ruzius uit Rosmalen
- Enige honderden foto's van de presentatie van Bossche bedrijven in 1985, ontvangen van mevr. T. Godrie uit Vught (nog niet raadpleegbaar)
- Fotoalbum met knipsel en brief betreffende het vieren van de 30e verjaardag van Pamela Brooks op 15 oktober 1977, ontvangen van dhr. A. v.d. Spijker uit Volkel (nog niet raadpleegbaar)
- Vijf foto's van kruidenierswinkel Wingerder aan de Hinthamer-

straat, 1957-1971 en getuigschrift voor oberkelner Wingerder van hotel Noordbrabant, 1918, ontvangen van mevr. Berkhof uit Rosmalen (nog niet raadpleegbaar)

- Groepsfoto en foto bouw Koninklijke School (HTS) aan het Duhamelplein (Kap. Koopmansplein), ca. 1925, ontvangen van dhr. C. Fierens uit Sint-Oedenrode
- Mapje dia's van dhr. Mulder over diverse Bossche onderwerpen, 1940-1944, ontvangen van zijn zoon, dhr. I. Mulder

Openstelling

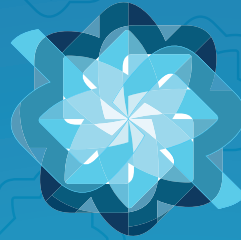
Het archief is, behalve door de week van dinsdag tot en met vrijdag, telkens van 09.30-17.00 uur, ook op de eerste zaterdag van de maand geopend van 09.30-17.00 uur.

Kerstmis en jaarwisseling

Vanwege Kerstmis, Oud- en Nieuwjaar is het Stadsarchief gesloten van maandag 23 december 2013 tot en met woensdag 1 januari 2014.

Rolf Hage legt functie neer

Vanaf 1 november heeft Rolf Hage, op eigen verzoek, zijn functie neergelegd als hoofd van het Stadsarchief. Hij blijft wel in functie als stadsarchivaris. Dit betekent dat hij de dagelijkse leiding van de afdeling neerlegt, maar inhoudelijk actief blijft binnen de afdeling. Joost Hansum neemt vanaf 1 november de functie van hoofd Stadsarchief waar. Hij doet dit in combinatie met zijn functie als hoofd Documentaire en Facilitaire Zaken.

dekkers
van
gerwen

smart printing concepts

Hoe kan ik zonder
kwaliteitsverlies toch
tijd, geld en het milieu
(be)sparen?

Smart thinking,
Creative printing.

Hoe kunnen we efficiënter drukken? Het milieu sparen? De kwaliteit en creativiteit van onze communicatiemiddelen verhogen? De massa persoonlijk benaderen, zonder daar meer voor te betalen? Welkom bij Dekkers van Gerwen. Dé partij die verder denkt en werkt dan het reguliere drukwerk. Dé partner die vloeiend 'digitaal' spreekt en drukt. Het resultaat: creatieve en kwalitatief hoogwaardige printoplossingen waarmee tijd, geld, het milieu en heel veel onnodige moeite bespaard wordt. Smart Thinking. Creative printing noemen wij dat!

- Drukwerk
- Printing on Demand
- Variable Data Printing
- Mail, Voorraad & Logistiek

Zegt u het maar: wat zijn uw wensen? Wij denken graag op slimme en creatieve wijze met u mee.

Bel 073 - 594 47 44 of kijk op www.dekkersvangerwen.nl

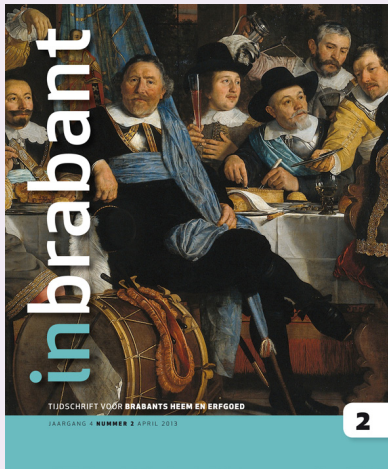
interesse?

In Brabant toont u het Brabantse erfgoed in al zijn rijkdom én rijkheid. Zes keer per jaar, volledig in kleur en op een wijze die beeldenpracht koppelt aan inhoudelijke verdieping.

Bent u nieuwsgierig naar meer In Brabant?

Vul dan snel onderstaande bon in.

**3 x
voor slechts
€ 10**

Ja, ik neem tot wederopzegging een abonnement op *In Brabant* en betaal na ontvangst van de factuur

€ 29,50 voor een jaargang van zes nummers

€ 25,- voor een jaargang van zes nummers, want ik ben lid van de volgende bij Brabants Heem aangesloten heemkundekring:

Ja, ik neem een proefabonnement op *In Brabant* en betaal na ontvangst van de factuur

€ 10 voor drie nummers

Abonnementen kunnen ingaan op ieder moment. Berekening geschiedt per kalenderjaar. Een abonnement wordt na het eerste kalenderjaar stilzwijgend omgezet in een abonnement voor onbepaalde tijd. De opzegtermijn is twee maanden.

Wilt u een abonnement cadeau geven? Neem dan contact op met Erfgoed Brabant via tel. 073 - 615 62 62. Of kijk op www.erfgoed-brabant.nl voor meer informatie.

Naam

Adres

Postcode en woonplaats

Telefoon

Handtekening

Stuur deze bon (of een kopie ervan) in een envelop naar Erfgoed Brabant, antwoordnummer 10032, 5200 VB 's-Hertogenbosch, o.v.v. Tijdschrift *In Brabant* (een postzegel is niet nodig)

Van alle tijden!

DE KRANT OP ZONDAG

Bossche Omroep

advertentie@bosscheomroep.nl Tel. (073) 613 51 16

Colofon

Bossche Bladen is een driemaandelijks uitgave van het Stadsarchief 's-Hertogenbosch, Afdeling Bouwhistorie, Archeologie en Monumenten (BAM) van de Gemeente 's-Hertogenbosch, de Cultuurhistorische vereniging 'De Boschboom' en Het Noordbrabants Museum.

Redactie

Alies Baan
Jac. Biemans (beeldredactie)
Jan Buiks (eind- en beeldredactie)
Ronald Glaudemans
Ed Hoffman
Janine van de Kamp
René Kok
Marianne Sturm
Pascal Viskil (hoofdredactie)

Vaste medewerkers

Frank Finkers
Jac.J. Luyckx
Stefan Molenaar
Jos Swanenberg

Redactieraad

Rolf Hage
Hans Meester
Vincent Verstappen
Fiona Zachariasse

Redactieadres en informatie

Stadsarchief 's-Hertogenbosch
Postbus 12345
5200 GZ 's-Hertogenbosch
telefoon: (073) 615 52 95

Abonnementen

€ 18,- per jaar
Alle correspondentie over abonnementen:
Stadsarchief 's-Hertogenbosch
Antwoordnummer 31
5200 WB 's-Hertogenbosch
telefoon: (073) 615 52 75
Beëindiging van het abonnement:
schriftelijk, 1 maand voor het nieuwe kalenderjaar

Losse nummers

Via de boekhandel of het Stadsarchief:
€ 5,- (excl. portokosten)

Advertenties

Stadsarchief 's-Hertogenbosch
Anne-Marie Aarts-Frederix,
telefoon: (073) 615 52 95

Vormgeving en opmaak

Nika grafische vormgeving, Vught

Druk

Drukkerij Dekkers van Gerwen 's-Hertogenbosch

Copyright

Stadsarchief 's-Hertogenbosch, december 2013

Publicatie of overname van artikelen (geheel of gedeeltelijk) is slechts toegestaan met schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 1389-9074

Foto omslag voorzijde

Augustus met de Sibylle uit Tibur. Deze Sibylle toont de Romeinse keizer een pasgeboren kind in Bethlehem. Ze krijgt dat dit kind groter zal worden dan Augustus. Hij valt op zijn knieën en zet zijn keizerskroon af. Deze houtsculptuur wordt bewaard in het Zwanenbroedershuis en was oorspronkelijk een zijpaneel van het altaar dat Adriaan van Wesel in 1475/1477 voor de Illustre Lieve Vrouwe Broederschap vervaardigde.

Foto omslag achterzijde

Ingang van het zusterhuis bij het Groot Zieken-gasthuis. Dit klooster werd in 1911-1913 gebouwd. De zusters van de H. Carolus Borromeuszorgden hier sinds 1880 voor de verpleging der zieken. (Foto: Olaf Smit)

www.bosschebladen.nl
www.stadsarchief.nl
redactie@bosschebladen.nl

's-Hertogenbosch

